

De sluier over Petrus Dorlandus opgelicht

*Enkele fasen uit het leven
van de Zelemse kartuizer in vooronderzoek*

Frans Hendrickx

On a surnommé ce chartreux “un inconnu célèbre” puisqu’en dehors de sa profession et de sa mort, on sait à peine qu’il était très pieux et humble, et avait supporté une longue maladie... Mais plusieurs de ses ouvrages... lui ont procuré une estime méritée – S. Autore, in: Dictionnaire de théologie catholique 4:1 (1924), 1782.

Dorlandus’ herkomst op een toponymische tweesprong

De gegevens over het leven van Petrus Dorlandus zijn bijzonder schaars. Als uitgangspunt voor de kennis van zijn premonastiek bestaan hebben we slechts zijn registratie in de matrikels van de Leuvense universiteit. Hier werd hij op 29 februari 1472 ingeschreven als *Petrus Dorlant de Walcuria*.¹ Behoudens de plaats van herkomst, toegevoegd aan zijn naam, ontbreekt elke verdere verduidelijking.

Volgens H.J.J. Scholtens was het, puur op basis van deze toponymische vermelding, vrijwel duidelijk dat Dorlandus werd geboren in het Waalse ‘Walcourt’.² Deze heerlijkheid ressorteerde civielbestuurlijk onder het graafschap Namen, maar kerkelijk viel zij onder het bisdom Luik tot 1561, toen zij werd ondergebracht bij het bisdom Namen (opgericht in 1559) en in welke gelijknamige provincie deze gemeente heden is gelegen in de nabijheid van Philippeville.³ Maar *Walcuria* hoeft niet noodzakelijk Wal-

¹ Wils 1946, 264 (nr. 204). – Alle inschrijvingsregisters kunnen digitaal worden geraadpleegd. Voorzichtigheid is nochtans geboden want de bladzijde waarop de registratie van Dorlandus voorkomt, werd toevallig niet gedigitaliseerd. Zie Rijksarchief Leuven, *Oude Universiteit Leuven*, inv. nr. 682/22: *Secundus liber intitulatorum*, fol. 90 v^o (ontbreekt in de digitale versie tussen de beelden 93 en 94).

² Scholtens 1952a, 288, 294-295; zie ook De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 1, 356 (nr. DiM155). – Ausems 1964, 55-56 (n. 76), interpreteert het matrikel op een eigenaardige wijze: ‘Dit betekent nog niet noodzakelijk, dat Dorlant daar geboren en getogen zou zijn, noch dat zijn moedertaal het Waals is geweest, maar alleen dat hij uit Walcourt naar Leuven is verhuisd’.

³ Ca. 14 km van Philippeville (arrondissement Philippeville, Namen) verwijderd. – De Seyn 1925, 585-589. Jacquet-Ladrier 1981, 3013-3014.

court te betekenen. A. Ampe merkte op dat het Latijnse toponiem evengoed de verlatijnste vorm van ‘Waalhoven’ kon zijn.⁴ Dit gehucht was een Brabants leen op het grondgebied van Velm, dat deel uitmaakte van het prinsbisdom Luik en heden een deelgemeente van Sint-Truiden binnen het bisdom Hasselt (opgericht in 1967) is.⁵

Beide plaatsnamen hebben eenzelfde etymologische betekenis. De eerste lettergreep van beide toponiemen gaat terug op het Germaanse stamwoord *walh* (meervoud *-a*), met afgeleide Middelnederlandse naamwoorden als *wale*, *wallesch*, *walsc*, *walsch(e)*; de oorspronkelijke betekenis van een ‘vreemdeling met een onverstaanbare taal’⁶ (brabbeltaal) evolueerde naar de benaming van de taal (Frans, Waals), van de inwoner die deze taal sprak (Fransman, Waal) en van het land of de streek waar deze taal werd gesproken (Frankrijk, Wallonië, Walenland).⁷ De tweede lettergreep is respectievelijk afgeleid van het Latijnse *curia* (of *curtis*) en van het Germaanse *hofa* in de betekenis van een ‘huis met erf’. In de samenvoeging van beide syllaben betekenen de twee plaatsnamen in beginsel ‘boerderij van een Waal’.⁸

Met betrekking tot het toponiem Waalhoven geeft de Zuid-Nederlandse geschiedkundige Jean-Baptiste Gramaye (†1635) deze buurtschap een plaats in zijn historisch overzicht van het Haspengouwse Landen en deelt hierover mee: *Secundam huc Coloniam Gallorum ductam addunt, et superesse nomen in pago Waelhoviaie*.⁹ Het betreft dus een landbouwnederzetting van Franssprekende immigranten waarvan de benaming bleef voort-

⁴ Ampe 1980, 29.

⁵ Waalhoven was een Brabantse heerlijkheid in het kwartier van Tienen, geadmistreerd volgens het Brabants recht en de costumen van Leuven (De Corswarem 1857, 27; De Seyn 1925, 526; Helin 1980b, 1126-1127). – Heden is Waalhoven een wijk in Velm gelegen langs de Waalhovenstraat tussen de Born- en Kruisstraat; de afstand tussen Velm en Sint-Truiden bedraagt ongeveer 7 km (met dank voor deze informatie aan Isi Saelaert middels info@velm.net). Er bestaat nog een derde toponiem ‘Waalhove’ (Gysseling 1960, dl. 2, 1030; De Vries 1962, 180) ca. 1 km verwijderd van Aspelare (arrondissement Aalst, Oost-Vlaanderen), maar deze plaats komt niet in aanmerking bij de bewijsvoering inzake de herkomst van Dorlandus. De vermelde afstanden (km) hier en elders in de bijdrage zijn afgeronde getallen.

⁶ Ten Kate 1723, 730: *barbarus, exoticus, peregrinus*.

⁷ Verwijs & Verdam 1929, 1626, 1636-1637. Zie ook Pijnenburg et al. 2001, 5463 (s.v. wale I).

⁸ Carnoy 1940, 612. Gysseling 1960, dl. 2, 1030, 1036. Segers 1993, 18-20 en Pijnenburg et al. 2001, 5463 (s.v. wale IV), interpreteren de eerste lettergreep ook mogelijk als de mannelijke voornaam ‘Wal(h)o’; in dit geval zou het toponiem ‘boerderij van Wal(h)o’ willen zeggen.

⁹ Gramaye 1708b, 46. Ampe 1980, 30, vestigde mijn aandacht op deze mededeling van Gramaye, maar analyseerde er de betekenis van niet diepgaand. Hij lokaliseerde Waalhoven verkeerd, tenzij het een schrijffout is, bij Velp, zoals ook Tournoy, 1985 en Brandenburg 1990a, 277 deden, wellicht in navolging van Ampe. Velp is in feite een riviertoponiem: de Velp(e) mondt uit in de Demer te Zelk, een gehucht en parochie van de stad Halen (Belgisch-Limburg). De afstand tussen Velm en Landen bedraagt ongeveer 6 km.

bestaan in de naam van het dorp Waalhoven, een Brabantse enclave op Luiks grondgebied.¹⁰

De etymologie van de naam ‘Dorlant’, waarvan de schrijfwijze blijkens zijn registratie in officiële bronnen, met name het bovenvermelde universiteitsmatrikel en de overlijdensberichten in de *cartae* van het generale kartuizerkapittel¹¹, als de originele orthografie mag worden beschouwd, ondersteunt mogelijk Gramayes verklaring. De naam vertoont verwantschap met het Germaanse stamwoord *durlandja* (land van raaigras of dolik) waarvan de hedendaagse plaatsnaam ‘Doullens’, een Noord-Franse gemeente in Picardië (departement Somme, arrondissement Amiens) een moderne afleiding is. Oudere derivaten komen voor in bronnen van de 12e tot de 15e eeuw in een aantal verwante toponymische (*Dollens*, *Dorl(l)ens* of *Dorlenz*, *Dullendium*, *Durlendensis*, *Durlend(i)um*, *Durlens(is)*, *Durle(n)z*) en antroponymische (*Dorlens*, *de Doullenz*, *de Dourlens* of *de Dourlent*) vormen.¹²

Uit de samenvoeging van beide etymologische verklaringen meen ik te mogen stellen dat het idee dat Walcourt, gelegen in het homogeen Frans-talige graafschap Namen, als Dorlandus’ plaats van herkomst voorstaat, wordt verlaten, en de overtuiging te aanvaarden dat hij is geboren en getogen in het Nederlandstalige Waalhoven, waar op een onbekend ogenblik zijn agrarische voorouders, afkomstig uit de voornoemde Noord-Franse streek, zijn ingeweken.

¹⁰ Ook werd het toponiem als *cognomen stirpis* in familienamen gebruikt. – Gramaye 1708b, 47. Coenen 1942, 186 (nr. 3558).

¹¹ *Et domnus Petrus Dorlant, monachus professus domus prope Diest* (Clark 1992b, dl. 2, 113) en *domnus Petrus Dorlant, professus Diestensis* (Clark 2002, 131). Dit zijn aantekeningen uit de *Obiterunt*-rubriek in de *Carta Capituli Generalis Cartusiae celebrati anno 1508, 22. Maij et sequentibus*, die de overlijdens bericht sedert de vorige algemene kapittelvergadering gehouden op 3/4 mei (en volgende) 1507. – In principe werden elk jaar de prioren van alle kartuizen op de vierde maandag na Pasen naar de Grande Chartreuse geroepen om gedurende drie dagen (tot woensdag) deel te nemen aan het generaal kapittel. Zij kwamen reeds aan op zondag. Op de avond van de derde dag werden de beslissingen uitgevaardigd in de *Carta Capituli Generalis*. Op donderdag moesten de prioren terugkeren. Zie Cygler 2002, 243, 294.

¹² Toponiemen: Gysseling 1960, dl. 1, 283-284; zie ook Graesse & Benedict 1972, 673 (s.v. *Dulincum*). Antroponiemen: zie Debrabandere 1993, 443. Betreft de samenstelling van landerijnamen met mansnamen (*Dorland*, *van Dortland*), zie: Winkler 1885, 276; Huizinga 1955, 162. Trouwens de eerste lettergreep *dur* in het Germaanse stamwoord is verwant aan de Middelnederlandse bijvoeglijke naamwoorden *dor(re)* en *durre*, waarvan de betekenis ‘droog’, ‘dor’, ‘uitgedroogd’ (Verwijs & Verdam 1889, 358) perfect past in het beeld van de schrale plantengroei op het hierboven beschreven land.

Leerling in de benedictijnschool van Sint-Truiden

Waar zou Dorlandus in zijn jeugd onderricht hebben ontvangen? Zijn geboorte- en woonplaats die ik hierboven heb gedefinieerd, lag in de onmiddellijke nabijheid van Sint-Truiden.¹³ Hier was een abdij van benedictijnen gevestigd die een grote culturele uitstraling had en over een rijke bibliotheek beschikte.¹⁴ Aan de abdij was ook een school verbonden. De abdijschool had tot in het begin van de 16e eeuw het onderwijsmonopolie in Sint-Truiden en bleef nadien ongetwijfeld zijn invloed uitoefenen op de religieuze en intellectuele vorming, nadat in 1530 de stadsschool en in 1589 het Kleinseminarie werden opgericht.¹⁵ We kunnen ervan uitgaan dat de abdijschool vóór 1530 niet alleen intern opvoeding en onderwijs verstrekke aan kinderen, later jongelingen met een monastieke roeping (*schola interior* of binnenschool); zij deed ook dienst als een school voor externen (*schola exterior* of buitenschool), die er hun educatie ontvingen en nadien in absolute vrijheid naar de wereld terugkeerden.¹⁶ In de abdij bestond reeds in de 12e eeuw de gewoonte om op feestdagen een aantal wereldgeestelijken uit de omgeving uit te nodigen die bij die gelegenheid hun oude klasgenoten terugzagen en gezamenlijk konden deelnemen aan de officies in het koor; dit bewijst dat de abdijschool ook toegankelijk was voor leken, ongeacht of zij later misschien seculier clericus werden.¹⁷ Latere details ontbreken, omdat rechtstreekse eigentijdse historiografische bronnen in verband met Limburgse stads- en kloosterscholen niet meer voorhanden zijn.¹⁸

Het is niet ondenkbaar dat Dorlandus als externe hier heeft schoolgelopen en zich dus elke morgen van Waalhoven (Velm) naar de abdijschool in Sint-Truiden begaf¹⁹, om als kleine jongen vanaf het begin hier te leren lezen en schrijven en zich later te bekwamen in de studie van de

¹³ *Supra*, n. 5.

¹⁴ *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 17-71.

¹⁵ Toen de Onze-Lieve-Vrouwekerk in 1399 een collegiale kerk werd, legde de abt aan het kapittel het verbod op om een school op te richten. Pas in 1530 werden het bisdom Luik, de stad Sint-Truiden en de abt van Sint-Truiden het eens om enkel een stadsschool toe te laten; evenwel behield de abt van Sint-Truiden het onderwijsprivilegie van de stad. Na de oprichting van het Kleinseminarie, op last van de Luikse prins-bisschop Ernest van Beieren (†1612), in 1589 was hij met de prins-bisschop voortdurend in strijd gewikkeld om de inspectie over deze instelling. – Van der Eycken 2006, 46, 62. Van der Eycken 2007, 631-632.

¹⁶ Berlière 1921, 553.

¹⁷ Berlière 1889, 507-508.

¹⁸ Van der Eycken 2006, 53.

¹⁹ De huidige loopafstand tussen beide plaatsen bedraagt ongeveer 7 km.

zeven vrije kunsten (*trivium* en *quadrivium*)²⁰, het onderwijspakket dat in vele kloosterscholen gangbaar was. In dit verband was de kennis van het Latijn (*latinitas*) nadrukkelijk aanwezig: de scholieren werden aangeleerd hoe ze in deze taal in proza en verzen konden schrijven.²¹ Zo ook bestond in de abdij van Sint-Truiden de traditie dat het praktisch en theoretisch muziekonderwijs zeer belangrijk werd geacht en dat het onderwijs in de ‘wetenschappen’ werd verbonden aan dat in de ‘schone kunsten’ zoals de schilder- en de beeldhouwkunst.²² Het onderwijspeil zal uiteraard van de kunde en geschiktheid der lesgevers hebben afgehangen.²³ Het is ook lang niet zeker dat de ‘kleine’ benedictijnschool van Sint-Truiden dit encyclopedisch programma volledig heeft afgewerkt – wellicht niet –, maar hier en daar uit de totaliteit, volgens de begaafdheid en de leeftijd van de leerlingen, slechts aan bepaalde vakken meer aandacht heeft gewijd.

Twee veronderstellingen maken het aannemelijk dat Dorlandus een leerling van de benedictijnschool in Sint-Truiden is geweest. Eerstens werd hij wellicht geïnspireerd door zijn naaste streek- en gedeeltelijke tijdgenoot, later zijn vermaarde voorganger-auteur in de Orde, met name Dionysius van Rijkkel, de toekomstige Dionysius de Kartuiser (†1471). Als kind, tot aan zijn dertiende levensjaar, genoot deze zijn eerste onderricht in de abdijschool, de enige plaatselijke onderwijsinstelling.²⁴ Vervolgens,

²⁰ De zeven vrije kunsten of kundigheden (*septem artes liberales*) vormden de basisopleiding in het middeleeuws onderwijs en bestonden uit twee opeenvolgende stadia: het *trivium* of de ‘redenerende’ kunsten (*grammatica* of spraakleer, *retorica* of redekunst, *dialectica* of logische redeneerkunde) en het *quadrivium* of de ‘rekenende’ kunsten (*aritmética* of getallenleer, *geometria* of meetkunde, *astronomia* of ruimte(meet)kunde, *musica* of muziekleer). De eerste reeks van lessen beoogde een verstandelijk literair-filosofische basis te leggen als onderbouw van de lessen in de wiskunde en natuurwetenschappen der tweede reeks. – Over de *Septem artes liberales*, een onderwijssysteem dat aan de ‘vrije burgers’ was voorbehouden, waarvan de wortels in het oude Griekenland lagen en dat in de middeleeuwen en nog lange tijd daarna de opvoeding en het onderwijs in het Westen heeft bepaald, zie Teeuwen 2003, 364-366 (betekenis en samenvattende literatuur).

²¹ Tilliette 1992, 71.

²² Paris 1867, 29-30. Mougél 1896, 8. M.A. Nauwelaerts, ‘Scholen en onderwijs’, in: *Cat. tent. Gent* 1980, 336-337. *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 32, 106, 113

²³ Zo merkte de dertienjarige Dionysius van Rijkkel op dat een nieuwe *magister artium*, die de Latijnse spraakleer doceerde, een vers uit onwetendheid of verstrooidheid verkeerd interpreteerde. Uit respect voor zijn leraar heeft hij diens flater stilgezwegen. – Mougél 1896, 10.

²⁴ ... *et dum in pueritia in oppido S. Trudonis scholam frequentavi*, in: Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 41, 474D-475A (*De particulari iudicio in obitu singulorum dialogus*, art. 33), alsook *Recordor quoque, quod dum in pueritia frequentavi scholam in oppido illo*, in: Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 41, 564B (*De quatuor hominis novissimis*, art. 50); Wassermann 1996, 7-12; Nissen 2009, 159-160. Dionysius werd in 1402/03 geboren te Rijkkel. Als dertienjarige verliet hij de abdijschool en ging onder leiding van rector Joannes Cele (†1417) studeren aan de bekende (betere) Latijnse stadsschool te Zwolle (Van Dijk 1984). In 1421 bood hij zich bij de kartuisers te Zelem en te Roermond aan om in te treden. Maar omdat hij de minimumleeftijd

als Dorlandus hier daadwerkelijk op de schoolbanken heeft gezeten, dan moet hij een opmerkelijke indruk hebben nagelaten. En daar lijkt het op! Meer dan een eeuw later waren de Sint-Truidense benedictijnen hun oudleerling kennelijk nog niet vergeten. Dit blijkt uit een brief, gedateerd 1 januari 1572, waarin de kartuizers van Zelem met grote tevredenheid ingingen op hun verzoek om de geschriften van Dorlandus te mogen ontvangen met de intentie ze uit te geven.²⁵

Student en promovendus aan de *Artes*-faculteit te Leuven

De *Artes*-faculteit werd samen met de universiteit in 1425/26 opgericht.²⁶ In principe moest men eerst in deze studierichting afstuderen met de graad van *magister*, vooraleer te kunnen worden toegelaten tot de vier andere hogere faculteiten.²⁷ Zij vormde dus de grondslag van alle wetenschap.

De gehele studie duurde twee jaar, verwijzend naar de tweedeling *trivium-quadrivium* als een vervolmaking van het schoolonderricht met een doorstroming naar en een voorbereiding op het hoger universitair onderwijs. In de behandelde leerstof had men bijzondere aandacht voor het geheel van het *studium philosophicum*, waarvan de vakken voornamelijk werden onderwezen op basis van de werken van de Griekse wijsgeer Aristoteles (†322 v. Chr.): negen maanden logica, acht maanden fysica of natuurfilosofie, vier maanden metafysica en ethica, drie maanden algemene herhalingen (*repetitiones*) en praktische oefeningen (*exercitia*). Tot het algemene leerplan behoorden ook de regelmatige disputaties over problemen uit de cursus (*disputationes*) met het doel om vaardigheden in de dialectiek te ontwikkelen, en de jaarlijks rond het feest van de heilige Lucia op 13 december gehouden 'magistrale' *quodlibeticae* of disputaties tussen

van twintig jaar nog niet had bereikt, werd hij niet toegelaten. Men ried hem aan eerst aan de universiteit te Keulen te studeren, waar hij, na drie jaar, in 1424 promoveerde tot *magister artium*. Onmiddellijk hierna is hij in het kartuizerklooster te Roermond ingetreden. Hier heeft hij tot aan zijn overlijden praktisch gans zijn kloosterleven verbleven en een omvangrijke literaire werkzaamheid ontwikkeld. – De huidige afstand tussen Velm (deelgemeente van Sint-Truiden) en Rijkel (deelgemeente van Borgloon) bedraagt om en nabij 13 km. Velm ligt ten zuiden, Rijkel ten oosten van Sint-Truiden. De afstand die Dionysius van Rijkel tot Sint-Truiden moest stappen, bedroeg ongeveer 6 km.

²⁵ *Infra*, 315-316.

²⁶ Over de *Artes*-faculteit: zie Van der Essen 1945, 231-241; *Cat. tent. Leuven* 1975, 9-43 *passim*; *Cat. tent. Leuven* 1976, 174-244; Van Belle 1978, 42-48; De Maesschalck 1984, 163-201; Lamberts & Roegiers 1986, 71-79, 96-102; De Ridder-Symoens 1995, 189-204. Uiteraard beperk ik mij tot het schetsen van algemene hoofdlijnen als contouren voor het biografisch plaatje van Dorlandus.

²⁷ Deze waren: Godgeleerdheid, de beide Rechten (Burgerlijk en Kerkelijk Recht) en Geneeskunde. Zie ook *infra*, n. 42.

de *magistri* over gelijk welk vraagstuk om zijn sprekerstalent, binnen de grenzen van de welvoeglijkheid, openlijk te tonen.²⁸

Kortom: men beoogde van de studenten geen zuivere filosofen, wiskundigen of natuurwetenschappers te maken, maar slechts een propedeutische voorbereiding op een latere specialistische studie mee te geven. Dionysius van Rijkel drukt het treffend uit, toen hij ging studeren aan de universiteit te Keulen: *Interim ergo intendo ad universale Studium pergere, philosophiae operam dare, in naturalibus scientiis diligenter proficere, potissime quoniam (ut audivi) sine huiuscemodi eruditione sacram intellegere Scripturam non potero.*²⁹

Na de abdijschool vatte Dorlandus de academische studie aan. In zijn hoedanigheid van *magister artium* immatriculeerde rector Gerlacus Bont (fl. 1435-1477) Dorlandus³⁰ op de laatste dag van zijn vierde rectoraat (31 augustus 1471 - 29 februari 1472), met name *ultima februari*.³¹ Omdat de rectoren zelf de inschrijvingslijsten bijhielden, hing de volledigheid van de informatie met persoonlijke gegevens over de nieuw ingeschrevenen (*intitulati, immatriculati*) van hun zorg af.³² Zoals bekend was de registra-

²⁸ Daarnaast deden de professoren als lesgevers ook aan wetenschappelijk onderzoek waarvan de grens verder lag dan hun onderwijsopdracht: zij hielden zich bezig met de studie van de wiskunde en de astronomie, die beide vakken van het *quadrivium* waren; ook de taal- en letterkunde in het Latijn, welke trouwens de voertaal van het onderwijs was, hadden hun volle aandacht. Studenten met een diepere belanstelling konden voor particuliere lessen terecht bij de vorders.

²⁹ Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 38, 193C (*Inter Jesum et puerum dialogus*, art. 3). Wassermann 1996, 8. Teeuwen 1938, 17-19, is van mening dat binnen een ruime opvatting van de statuten der Keulse universiteit het mogelijk moet geweest zijn dat Dionysius binnen dezelfde tijd aan de *facultas artium* en *facultas theologica* studeerde, maar alleen in de *artes* is gepromoveerd.

³⁰ Zie de formulering van de registratie: *supra*, 293. Gerlacus Bont, herkomstig van het bisdom Kamerijk, studeerde te Leuven de *artes* en civiel recht. In beide studierichtingen promoveerde hij resp. tot *magister artium* en *legum doctor*. In laatstgenoemd specialisme bekwaamde hij zich ook in Pavia. Te Leuven doceerde hij aan de faculteit van burgerlijk recht als *legum ordinarius*. Hij was gedurende vier semesters rector van de universiteit: november 1444-februari 1445; februari-augustus 1449 en 1459; augustus 1471-februari 1472. Bovendien werd hij in 1455 verkozen tot *dictator*, dit is opsteller van brieven en officiële documenten namens de universiteit, en trad hij in 1477 toe tot het kapittel van de Sint-Gummaruscollegiale te Lier. – Theunissens 1881, 420. Reusens 1881-1903, dl. 1, 255-256, 258, 312-313. Denifle 1896, 301. Reusens 1903, 51.

³¹ De dagvermelding staat rechts van de inschrijving. Vandaar vertrekken verbindingslijnen naar de laatste tien ingeschrevenen. De datering *ultima februari* verwijst wel degelijk naar de schrikeldag 29 februari, aangezien deze volgt op de voorgaande dagaantekeningen, zijnde *xvij februari* en *penultima februari* (op de voorlaatste dag van februari: 28 februari).

³² Tot ongeveer 1475 werden de nieuwelingen vrij ongeordend en zonder veel persoonlijke gegevens geregistreerd volgens de chronologie van de rectoraten. Nadere specificaties die konden worden genoemd, waren: de streek of *natio* waarvan zij herkomstig waren (*Brabantia, Gallia, Flandria, Hollandia*), een geografische ranschikking volgens dewelke de *Artes*-faculteit werd in-

tie van Dorlandus tot het absolute minimum beperkt: zijn naam (*Dorlant*) en plaats van herkomst (*Walcuria*, d.i. Waalhoven).³³

Op welke leeftijd liet Dorlandus zich als student inschrijven, in welke pedagogie verbleef hij, heeft hij zijn studies voltooid met een promotie? Dorlandus overleed in de leeftijd van 53 jaar op 25 augustus 1507.³⁴ Hij is dus geboren in 1454. Hieruit volgt dat hij 18 jaar oud was, toen magister Bont hem inschreef in het *Secundus liber intitulatorum*.³⁵ De inschrijving gebeurde op een tijdstip dat het 'academiejaar' 1471-1472 reeds ten volle bezig was. Een academiejaar begon op 1 september, welke maand men nodig had om het nieuwe studiejaar, dat pas effectief in oktober startte, voor te bereiden.³⁶ Dorlandus kon dus pas acht maanden later in oktober 1472 zijn universitaire studies aanvangen. Als zeker mag men aannemen dat hij naar gewoonte in één van de pedagogieën zal zijn terechtgekomen.³⁷ Maar in dewelke: het Varken? Zou hij vernomen hebben dat Hen-

gedeeld; het bisdom (*diocoesis*) tot hetwelk ze behoorden; de pedagogie (*pedagogium*), onderverdeeld volgens hun sociale afstamming (*pauperes, divites, nobiles*), waarin ze verbleven.

³³ *Supra*, 293-295.

³⁴ Zie hier de overlijdensberichten kort na zijn dood in chronologische volgorde: *cartae* 1508 (zie *supra*, n. 11);

Obijt ut diximus quam devotissime ipso sancti Genesij martiris die, que est altera bartholomei et dies Iodovici regis francie. Anno domini 1507 sub Julio papa secundo et Maximiliano christianissimo romanorum rege (uit Dorlandus' *Vita*, geschreven tussen 1507-1513 (*infra*, 302-304) en uitgegeven door Scholtens 1952a, 300;

Anno incarnationis dominicæ Millesimo Quingentesimo septimo aetatis vero suae anno Quinquagesimo trecio [sic] foeliciter presente conventu & psallentibus fratribus obdormivit in domino, altera [die] Bertholomei apostoli quae est Genesii ma[r]t[y]ris solemnitatis ... (aldus de mededeling aan het slot van Dorlandus' traktaat *De enormi proprietatis monachorum vicio dialogus cultissimus*, Leuven, Dirk Martens, 1513, fol. 21 v^o [D⁵ v^o]. - Volgens een exemplaar in een 16e-eeuwse convoluut (hs. Liège, Bibliothèque générale de l'Université, 2736 B, fol. 155 r^o-175 v^o): *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 181. Zie ook Nijhoff & Kronenberg, nr. 732.

Een eeuw later verwoordt Petreius 1609, 252-253 het als volgt: ... *ipso etenim eodem die D. Genesio sacro ... ad Dominum emigravit, anno reparatae salutis septimo supra sesquimillesimum, aetatis vero quinquagesimo tertio*. - Genesius werd gevierd op 25 augustus, de tweede dag (*altera die*) van het feest van Bartholomeus, wiens vigilie volgens het *Martyrologium Romanum* viel op 24 augustus (zie verder *infra*, 330).

³⁵ Dit betekent dat hij niet, zoals Dionysius van Rijkel, vroegtijdig de Sint-Truidense abdijschool heeft verlaten (*supra*, n. 24) en dus ook niet ergens tussen 15 à 16 en 18 jaar, werd geïmmatriculeerd, gemiddelde leeftijden die men moest bereikt hebben om de *artes*-studie met het baccalaureaat te beginnen (De Maesschalck 1984, 167; Van Belle 1978, 45-46).

³⁶ Van Buyten 1974, 17.

³⁷ Van de oorspronkelijk zeven pedagogieën bleven er vier over: 'Het Varken' of *Porcus*, 'De Valk' c.q. 'De Ketel' of resp. *Falco* en *Cacabus*, de 'Lelie' of *Lilium*, 'De Burcht' of *Castrum*. Het waren privéhuizen van *artes*-professoren, die oorspronkelijk als kostscholen voor onvoldoende in de stads- en kapittelscholen opgeleide *grammatica*-studenten werden ingericht en zich nadien ontwikkelden tot aan de *Artes*-faculteit gerelateerde huisvestingen en plaatsen van onderwijs voor volwaardige *artes*-studenten, ook met het oogmerk om het plaatsgebrek in de *Vicus artium*, het academische domein van de *Artes*-faculteit, op te lossen. - Zie De Maesschalck 1984, 162-201.

ricus van Loen (†1481), vóór deze in 1441 intrad bij de kartuizers te Herne, eigenaar, medestichter en regent van genaamde pedagogie was geweest (ca. 1431-1441)³⁸ en zou deze ingewonnen informatie – wegens het kartuizerverband te dezen – ertoe hebben geleid dat Dorlandus in het Varken werd gehuisvest? Meer dan waarschijnlijk zal hij tot aan de aanvang van het academiejaar hier een opfrissing van de Latijnse grammatica en van de logische vakken van het *trivium* hebben gehad als een voorbereiding op het universitair onderwijs.³⁹

Nadien raken we elk academisch spoor van Dorlandus bijster. Het volledige onderwijsprogramma werd in twee jaar afgewerkt.⁴⁰ De door de *Artes*-faculteit toegekende graden waren achtereenvolgens het baccalaureaat, het licentiaat en het *magisterium*. Alvorens tot het ‘geheel van de graden’ te worden toegelaten moest de student vooraf in het publiek een mondelinge proef over een filosofische thesis (*actus determinantiae*) afleggen gedurende de eerste vier maanden – alleszins vóór 1 februari – van zijn studies.⁴¹ De titel van *baccalaureus simplex* moest bij voorkeur worden behaald bij het begin van het tweede academiejaar liefst vóór het feest van de heilige Lucia op 13 december en zeker vóór 2 februari op straffe van een geldelijke boete en uitsluiting van de lessen. De baccalaureus die het verlangen had om het licentie-examen af te leggen, diende vooraf andermaal een of andere wijsgerige stelling plechtig te verdedigen tussen de maand

³⁸ De pedagogieën stonden onder leiding van regenten (*regentes*), die professoren van de *Artes*-faculteit waren. Zij werden bijgestaan door subregenten voor de handhaving van de orde en legenten (*legentes*) die de studenten hielpen bij het ophalen van achterstallige lessen. Henricus van Loen promoveerde als *primus* tot *magister artium* in 1428 (of 1429) en behaalde op 27 november 1437 ook een baccalaureaat in de theologie, in welke discipline hij sedert eind 1438 iets meer dan twee jaar heeft onderwezen. Hij werd tot rector benoemd voor het trimester van eind november 1437 tot eind februari 1438, en begin 1441 werd hij aangesteld tot *dictator* of officiële briefschrijver van de universiteit. Op 19 juli 1441 nam hij ontslag uit de universiteit om zich terug te trekken in het kartuizerklooster te Herne. – Reusens 1864, 393-394, 396. De Ram 1865. Reusens 1881-1903, dl. 1, 253, 312-313; dl. 2, 157, 164-165, 262-263; dl. 4, 77-78, 87. De Maesschalck 1984, 178-184. De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 1, 34 (nr. ChM087) waar de dag van de ontslagname verkeerdelijk op 11 juli wordt vermeld.

³⁹ De student die de studie van de *Artes* wenste aan te vatten, diende in het bijzonder een voldoende kennis te hebben van de Latijnse taal, wat niet altijd het geval was omdat deze in de stads- en kapittelscholen nogal inefficiënt werd onderricht (De Maesschalck 1984, 165; De Ridder-Symoens 1995, 197). In deze taal werd niet alleen in klassikaal verband onderwezen, maar zij was ook de gewone omgangstaal van de studenten. De leslokalen in de pedagogieën waren ingedeeld volgens de disciplines van grammatica, logica en fysica waarin werd onderwezen (*Cat. tent. Leuven* 1975, 21; De Maesschalck 1984, 168).

⁴⁰ Over de inhoud van de tweejaarlijkse cursus, zie *supra*, 298-299. In de vroegste organisatie van de *Artes* duurde de volledige leergang tweeënhalf jaar of drie winters en twee zomers. – Reusens 1864, 384. Van Belle 1959, 236-237. Van Belle 1978, 46.

⁴¹ Reusens 1864, 380. Lamberts & Roegiers 1986, 73. De Ridder-Symoens 1995, 197.

juli van het tweede academiejaar en de eerste twee weken van september; hij verwierf dan de titel van *baccalaureus formatus* of *formalis*. De ‘promotie’ tot *licentiatius*, tot welke graad de baccalaureus werd toegelaten wanneer hij minstens de leeftijd van 18 jaar had bereikt, had plaats rond het feest van Allerheiligen na het afleggen van examens – deze begonnen op 17 september – over alle onderwezen vakken. De licentiaat verkreeg de graad van *magister*, waarvoor de minimumleeftijd van 20, later 19 jaar was vereist, tijdens de weken die volgden op het licentiaatsexamen na een openbaar dispuut; dit was niet meer dan een formaliteit. Het *magisterium* stond in de praktijk gelijk met een doctoraat.⁴² Eenmaal het baccalaureaat behaald, konden de andere graden blijkbaar snel na elkaar worden verworven.

Als in dezelfde zin de algemene lijn naar Dorlandus, die voldeed aan de voor het behalen van de graden noodzakelijke leeftijd, wordt doorgetrokken, dan betekent dit dat hij in de zomer van 1474 het volwaardige baccalaureaat behaalde, begin november 1474 het licentiaat en mogelijk eind 1474 of begin 1475 het *magisterium*. Maar geen enkele officiële academische bron kan dit tot dusver bevestigen. De promotiegegevens die E.-H.-J. Reusens uit verscheidene universiteitsdocumenten publiceerde, vertonen grote hiaten tussen 1448 en 1484.⁴³

Evenwel meen ik op basis van een paar formuleringen in de korte *Vita venerabilis domini ac patris Petri Dorlandi Carthusiensis domus Diestensis per illius confratrem et discipulum* (hs. Parijs, Bibliothèque nationale de France, lat. 10875, fol. 85 r^o-87 r^o) zijn verblijf in de *Artes*-faculteit preciezer te kunnen staven.⁴⁴ De medebroeder-leerling was klaarblijkelijk goed op de hoogte van Dorlandus’ *omnes scripture eius et volumina non pauca*.⁴⁵ Om

⁴² Reusens 1864, 380-382, 384, 386. Van Belle 1959, 190-191. *Cat. tent. Leuven* 1975, 34. Van Belle 1978, 46-47. Lamberts & Roegiers 1986, 73. – Reusens merkt op dat licentiaten zich dikwijls *magistri* noemden, omdat het doctoraatsexamen in feite zonder enige moeilijkheid verliep en de promotie zonder praal was. Later volstond dan ook de titel van licentiaat om te worden toegelaten tot de hogere faculteiten (*Cat. tent. Leuven* 1975, 13; Van Belle 1978, 44 illustreert de afwijking op de regel). De titel van *magister* werd bij voorkeur gebruikt voor de gegradueerden van de lagere *Artes*-faculteit, de meer prestigieuze titel van *doctor* voor de hogere faculteiten (Teeuwen 2003, 77, n. 197).

⁴³ Slechts de jaren 1452, 1459, 1465, 1478 en 1483 worden vermeld met uiterst beperkte feiten. – Reusens 1865, 239-240. Zie ook De Vocht 1927, 74, 86, 107-108, waar het gebrek aan bronnen betreffende de periode van Dorlandus’ studietijd aan de *Artes*-faculteit kan worden vastgesteld.

⁴⁴ *Cat. cod. Paris* 1890, 619, formuleert het einde van de titel als volgt: ... *per illius conscripta discipulum*. De *Vita* werd op basis van een transcript, gemaakt door de jezuïet L. Reypens (†1972) van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen, uitgegeven door Scholtens 1952a, 297-300.

⁴⁵ Scholtens 1952a, 297.

deze reden mag hij wellicht worden geïdentificeerd met de Leuvense kartuizer Andreas Andriesz van Amsterdam (†1545) die in 1513 een lijst van Dorlandus' geschriften liet verschijnen.⁴⁶ Zelf heeft hij in 1504 enige tijd, vóór de aanvaarding van zijn postulaat op 30 november van dat jaar in het kartuizerklooster te Leuven, de pedagogie 'Het Varken' bezocht.⁴⁷ Mogelijk vernam hij hier in gesprekken allerlei informatie over zijn leermeester die hem later dienstig kon zijn voor het schrijven van diens levensschets.⁴⁸ Deze panegyriek heeft hij waarschijnlijk op schrift gesteld tussen 1507, het overlijdensjaar van Dorlandus, en 1513, toen hij een catalogus van de werken van zijn leermeester publiceerde. Onrechtstreeks ondersteunen deze inzichten mijn vermoeden dat Dorlandus wellicht in voornoemde pedagogie heeft gewoond en gestudeerd.

Dorlandus wordt door zijn leerling geloofd wegens zijn ciceroniaanse welbespraaktheid, zijn werken lagen ten zeerste in de smaak van dichters en redenen en – wat nog merkwaardiger was – ze sloegen zelfs de leraren van vrome teksten en allen die ze lazen met verbazing.⁴⁹ Samengevat: hij was een redenaar onder de redenen, een dichter onder de dichters, een prediker onder de predikers, een leraar onder de leraren.⁵⁰ Want, vervolgt zijn leerling, de beloning van het hemelse geluk en de glans van heiligheid is niet slechts voorbehouden aan hen die zich als leraar gedragen uit hoofde van hun spreekrecht, of van hun publieke of academische status, maar die leraar is door zijn werken en het vervullen van zijn taken mag zich verheugen in de glans die hoort bij het aanzien van leraren.⁵¹ Verder verhaalt de leerling dat hij in de contacten die hij met geestelijke

⁴⁶ Zie hierover meer, *infra*, 313-315.

⁴⁷ *Andreas de Aemsterdammis, eodem tempore [Anno mv quarto] visitans in pedagogio Porci ...* – Reusens 1877, 269, interpreteert dit alsof hij daar cursus heeft gevolgd. Alleszins vermeldt het universiteitsmatrikel zijn naam niet. Zie verder over hem: *infra*, n. 94.

⁴⁸ *Infra*, n. 52.

⁴⁹ Scholtens 1952a, 297-298: ... *ut pretermittam ea [= omnes scripture eius et volumina non pauca] Tullianam sapere facundiam et redolere fragrantiam optimi odoris, tam poetis quam oratoribus, et, quod preclarius est, etiam doctoribus sanctorum codicum stupori haberi et cunctis legentibus ...* – Naar de *gens Tullia* van de Romeinse redenaar en schrijver Marcus Tullius Cicero (†43 v. Chr.).

⁵⁰ Scholtens 1952a, 298: *Cum oratoribus orator; cum versificatoribus versificator, cum predicatoribus predicator; cum doctoribus doctor ...*

⁵¹ Scholtens 1952a, 298: ... *non enim premium reservatur beatitudinis et aureole eis qui doctores sunt voce aut professione sive biretatione; sed qui doctor est opere et executione habet de doctorum aureola gaudere.* De leerling verduidelijkt met voorbeelden het soort leraren dat hij bedoelt bij wier heilige waardigheid Dorlandus past: de apostelen, de vele martelaren en kerkbelijders, Benedictus, Bernardus, Franciscus, Dominicus en de Hugo's [naar alle waarschijnlijkheid Hugo van Saint-Cher en Hugo van Sint-Victor], alsook de vier kerkleraren [Ambrosius, Augustinus, Gregorius I en Hieronymus]. – Betreft de term *birretatio*: *infra*, n. 53.

vaders en geletterde mannen had, nog nooit iemand heeft opgemerkt die met zo'n grote liefde sprak over geschriften, in het bijzonder over deze die de geest voeden, onderrichten en beïnvloeden, als 'deze mijn' leermeester.⁵² Uit deze persoonsbeschrijving is het duidelijk dat Dorlandus in de omgang een fijnzinnige en aangename man was, alsook een naarstig schrijver is geweest, die een klassieke en literaire opleiding op niveau heeft genoten, met de gave van de retorische en gewijde welsprekendheid was getalenteerd en met het gezag van een leraar door zijn heilige geschriften was bekleed.

In de aangehaalde teksten treden drie complementaire begrippen uit het universitaire intellectuele leven naar voren: *doctor*, *birretatio* en *magister*. Dorlandus' biograaf onderscheidt twee soorten van *doctores*: de 'formele' *doctores* als academische waardigheidheidsbekleders door het ontvangen van de doctorsbaret (*birretatio*)⁵³ en de *doctores* door 'heiligheid van handelen en schrijven' welke categorie in de geest nauwer aansluit bij de *doctores ecclesiae*. Alhoewel hij Dorlandus liever bij de laatstgenoemde klasse onderbrengt, omdat deze waarschijnlijk beter overeenstemt met een monastieke levenshouding, kan niet ontkend worden dat hij terzelfder tijd verwijst naar enkele intellectuele bekwaamheden van Dorlandus⁵⁴, die deze duidelijk heeft ontwikkeld tijdens zijn studie in de *Artes*-faculteit. Ook vestig ik de aandacht op de bijzondere verwoording met dewelke de leerling mijns inziens het begrip *magister* tweeledig interpreteert (*sicuti hunc meum magistrum*)⁵⁵: in één gecombineerde uitdrukking spreekt hij over 'deze' – in academische zin – *magister* en over 'mijn' – in persoonlijke zin – *leermeester*.

Ik ben van oordeel dat er voldoende elementen in de vermelde citaten aanwezig zijn die verwijzen naar het universitaire milieu, om ertoe te besluiten dat Dorlandus zijn academische vorming, waarvan we zeker weten dat hij ze begonnen is, redelijkerwijs ook heeft afgesloten met een promotie tot *magister in Artibus*.⁵⁶

⁵² Scholtens 1952a, 298: *Numquam enim ego ... inter omnium societatem mortalium nec non et in conversatione spiritalium patrum et literatorum virorum, quos in omni vita mea noverim, con-spexi ex voce quempiam tam grandem esse amatorem scripturarum, eorum [sic] presertim que ungunt, instruunt et influunt ... sicuti hunc magistrum meum.*

⁵³ De licentiaten die het *magisterium* beoogden, werden naast *magistrandi*, ook *birretandi in Artibus* genoemd, omdat ze bij het behalen van hun doctoraat de doctorsbaret (*birretum doctorale*) ten teken van hun waardigheid (*birretatio*) ontvingen. – Du Cange 1840, 686. De Ridder-Symoens 1995, 196.

⁵⁴ *Supra*, n. 50.

⁵⁵ *Supra*, n. 52.

⁵⁶ Met dank aan Kees Schepers (Ruusbroecgenootschap, Universiteit Antwerpen) met wie ik enkele verhelderende gesprekken over sommige punten in deze paragraaf heb gehad.

Een kloosterleven lang vicarius

Dus mogelijk afgestudeerd als twintig- of eenentwintigjarige *magister* aan de Leuvense *Artes* eind 1474/begin 1475 had Dorlandus op dat ogenblik, volgens de gewoonten van de Orde, de juiste leeftijd bereikt om zich bij de kartuizers als postulant aan te bieden (*postulatio*).⁵⁷ Dit gebeurde meer dan waarschijnlijk begin 1475 te Zelem bij Diest.⁵⁸ In principe werd de nieuweling (*novicius*) na een jaar proef (*probatio*), dus begin 1476, geprofest (*professio*).⁵⁹ Op de vraag waarom hij gekozen heeft voor de Zelemse kartuis moet ik het antwoord schuldig blijven; misschien werd hij in dezen geïnspireerd door Dionysius van Rijkel die zich ook hier eerst had aangemeld, maar wegens te jong werd geweigerd.⁶⁰ Had hij er een functie?

In de opdrachtbrief van Joannes Blaerus van Diest, prior van de benedictijnenabdij van Sint-Jacob te Luik (1484-1506/07), aan Dorlandus in april 1496 bij de publicatie van zijn *Tractatus sive historia de revelatione institutionis festi Venerabilis Sacramenti*, benaamt de briefschrijver de Zelemse kartuizer als een *Carthusiensis ordinis professor*, wat betekent dat deze 'professie heeft gedaan bij de Kartuizerorde'.⁶¹ De in 1508 door het generale kapittel van de Orde uitgevaardigde *cartae* berichten ook enkel dat hij een geprofest monnik van het huis bij Diest was en reppen dus met geen woord van een mogelijke functie die hij in de kartuis zou hebben vervuld.⁶²

Nochtans is hij er vicaris (*vicarius*) geweest.⁶³ Een paar teksten, tot stand gekomen in de eerste tijd na zijn dood, bevestigen dat. In de eerste

⁵⁷ ... *sed viros, qui iuxta praeceptum domini per manum moysi, viginti ad minus annorum, sacra possint ad bella procedere*, hierbij verwijzend naar de plaats in de Bijbel waar de strijdbare mannen 20 jaar of ouder moesten zijn (Num. 26, 2-4). – Guigo (†1136), *Consuetudines Cartusiae*, cap. 27: *De aetate suscipiendorum*, art. 1, ed. Laporte 2001, 220.

⁵⁸ Dit wordt ook beaamd door Scholtens 1952a, 294, die in een vroegere publicatie (Scholtens 1935, 191) het echter mogelijk achtte dat Dorlandus op zijn vroegst omstreeks 1472 – gezien de stand van kennis op dat ogenblik aannemelijk – of zelfs pas na 1490 kartuizer zou kunnen zijn geworden. De grond van deze laatste bewering is mij onduidelijk.

⁵⁹ *Ad datum autem terminum veniens, post supplicem in conventu postulationem, in examinatione ad minus annua ponitur ...*. En verder: *Cum autem tempus quo benedici debeat institerit [te weten de dag van de professie] ... dies ei ... certus constituetur.* – Guigo, *Consuetudines Cartusiae*, cap. 22: *De novicio*, resp. art. 2 en 5, ed. Laporte 2001, 212 en 214.

⁶⁰ *Supra*, n. 24.

⁶¹ Ed. Major 1603: *Appendix*, 69. In zijn antwoord aan Blaerus houdt Dorlandus het gewoon bij 'kartuizer'. Men verneemt er terloops dat Dorlandus de stijl van diens traktaat heeft bijgewerkt (Balau 1902, 31, n. 2). Over Joannes Blaerus van Diest, zie Berlière 1928-1929, 24 (n. 2) en Schmitz 1937, 56. – In verband met de betekenis van *professor*, zie Weijers & Gumbert-Hepp 1998, 3927.

⁶² *Supra*, n. 11.

⁶³ De vicaris, die een kloosterfunctionaris (*officialis*) is, staat de prior in zijn bestuur ter zijde en is zijn plaatsvervanger bij diens afwezigheid. Bij overlijden van de prior neemt hij diens volmach-

plaats noemt Andreas Andriesz van Amsterdam, de vermoedelijke auteur van zijn korte levensschets, hem *vicarium Carthusiensium in zelem prope dijt*.⁶⁴ Vervolgens, in een opdrachtbrief aan Gerardus Zulre (van der Stappen), abt van de benedictijnenabdij van Sint-Laurentius te Luik (1520-†1558) – gedateerd op het feest van de H. Barabara in 1532 – tot de editie van het traktaat *Summa de vitiis et virtutibus sive illuminatorium salutaris scientiae* van Dionysius de Kartuiser, vertolkt de uitgever, met name de Keulse kartuiser Theodoricus Loher van Stratum (†1554), diens verlangen om alle werken van Dorlandus, *vicarius quondam in Zeelem*, te verzamelen en met dit doel in hun geheel te laten overbrengen naar één bepaalde plaats.⁶⁵ Ook zeventiende-eeuwse kartuiserhistoriografen vermelden hem als vicaris: de Brusselse kartuiser Petrus De Wal (†1648), die een zeer vruchtbaar geschiedschrijver was, zowel van zijn professiehuis als van de Orde, noteert in zijn *Calendarium Cartusiae Bruxellensis* op 25 augustus: *D. Petrus Dorlant, professus et vicarius domus Diestensis*; eveneens tekent Léon Le Vasseur (†1693), scriptor in de Grande Chartreuse, op: *Petrus Dorlandus. Vicarius Diest*.⁶⁶

Eén kartuiser evenwel houdt staande dat Dorlandus ‘prior’ van de Diestse kartuis is geweest: de Keulse kartuiser Theodorus Petreius (†1640).⁶⁷ Zo-

ten interimair over. Zijn functie is doorgaans louter raadgevend en waarnemend. In de dagelijkse praktijk, bij aanwezigheid van de prior, is zijn ambt dus geen grote noodzakelijkheid. Zijn taken beperken zich in normale omstandigheden tot de geestelijke zorg van de monniken door celbezoek, door de biecht te horen, door het toedienen van de ziekenzalving en het uitvoeren van de begrafenissen. In de loop van de tijd is er een verschuiving van het zwaartepunt in zijn ambt merkbaar: van vertegenwoordiger van de prior ten aanzien van het convent, naar woordvoerder van het convent jegens de prior. Zie hierover: Stöhlker 1975, 195-196; De Grauwe 2001, 28.

⁶⁴ Scholtens 1952a, 297.

⁶⁵ ... *requiris in unum colligi, collecta transmitti omnia opera Venerabilis Patris D. Petri Dorlandi, Ordinis Cartusiensium professi, ac Vicarii quondam in Zeelem ...*, in: Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11. Later zal duidelijk worden waarom in deze Dionysius-context zo bezorgd wordt gesproken over de toestand van de geschriften van Dorlandus (*infra*, 308-309, 311-312). – Over Gerardus Zulre (Sulrensis, van Zolder, Zuilre, Zuyltre): Berlière 1928-1929, 52. Over Theodoricus Loher: Zadnikar & Wienand 1983, 363 (notitie van H. Blüm); Hendrickx 1984, 122. – Zie over het vervolg van het verhaal: *infra*, 308.

⁶⁶ Petrus De Wal: hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 3442, fol. 79 v^o, ed. De Grauwe & Timmermans 2009, 265; hierbij verwijst Petrus De Wal naar zijn informatiebron ‘[c]arta. 1508’, die, zoals gezegd, Dorlandus’ functie niet vermeldt (*supra*, n. 11). Le Vasseur 1890-1893, t. 3, 137-138. – Over De Wal: Hendrickx 1984, 135; De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 2, 272 (nr. BxM152). Over Le Vasseur: Hogg 2004.

⁶⁷ Theodorus Petreius, geboren te Kampen (provincie Overijssel) in 1569, deed na zijn filosofische studie aan de universiteit te Keulen (1584-1586) professie in de kartuis te Keulen in 1587 waar hij tot aan zijn dood in 1640, met uitzondering van de periode tussen 1612-1614 toen hij prior van de kartuis te Dülmen was, een grote en gevarieerde literaire activiteit ontwikkelde. Zie verder over hem, in: Zadnikar & Wienand 1983, 366-367 (notitie van H.M. Blüm). Zie ook Petreius 1609, 298-300 (betreft zijn studies).

wel in de titel van zijn editie van Dorlandus' *Corona Cartusiana* (1608)⁶⁸ als in de opdrachtbrief die deze uitgave voorafgaat, zowel in de aantekening over Dorlandus in zijn *Bibliotheca Cartusiana* (1609) als in het opschrift van het daaropvolgend overzicht met Dorlandus' werken, bleef hij bij zijn bewering.⁶⁹ Nochtans had Le Vasseur deze valse inlichting reeds vrij vlug opgemerkt: [*Dorlandus*] quem perperam Petraeus noster facit Priorem Diesthemii, in qua Domo Vicarium egit.⁷⁰ Als bio-bibliograaf van de Orde moest Petreius toch uit de eerste hand zijn geïnformeerd. Vooral door zijn contact met Theodoricus van Stompwijk, een Zelems prior (1602-†1621), aan wie onder meer hij de editie van Dorlandus' kroniek heeft opgedragen, had hij beter kunnen weten.⁷¹ Dorlandus is zeker nooit

⁶⁸ Uitgegeven onder de titel *Chronicon Cartusiense*, Keulen, Petrus Cholinus, 1608.

⁶⁹ *D. Petri Dorlandi, Diestensis olim Cartusiae prioris doctissimi Chronicon Cartusiense* (titelblad); ... *ut quae Petrus Dorlandus, vestrae olim Provinciae vir doctissimus, ac Diestensis Cartusiae Prior integerrimus ...* (*Chronicon*, fol. 3 v^o); *Petrus Dorlandus Cartusiae Diestensis ... ex professo Monachus, ac Prior ...* (*Bibliotheca*, 252); *Opera omnia quae D. Petrus Dorlandus, Prior olim Diestensis Carthusiae conscripsit* (*Bibliotheca*, 254). De eerste, weinig precieze vermelding kan tot misinterpretatie aanleiding geven. Volgens deze tweeledige constructie van de titel – wegens de komma na de naam (eerste titeldeel), gevolgd door het tweede deel van de titel waarin het verkeerd geplaatste *olim* had moeten staan vóór *Diestensis* – staat er letterlijk: Petrus Dorlandus, Diestenaar eertijds prior van de Cartusia. *Cartusia* betekent steeds La Grande Chartreuse. Vanzelfsprekend bedoelde Petreius de Diestse kartuis en wilde hij ook niet zeggen dat Dorlandus van Diest afkomstig was. Trouwens in de andere citaten authenticeerde hij Dorlandus correct op de functie na die hij bekleedde. Scholtens 1952a, 281, 283-287, weerlegt uitvoerig de Diestse oorsprong van Dorlandus. Deze is gebaseerd op een foutieve vermelding (*Diestensis*) van de Italiaanse jezuiet Antonio Possevino, *Apparatus sacer ad Scriptores Veteris et Novi Testamenti*, dl. 3, Venetië, 1606, 53, die in samenhang met de ongelukkig geformuleerde aanhef in de titel van de editie van Dorlandus' kroniek door Petreius ervoor gezorgd heeft dat latere bio-bibliografen deze verkeerde informatie hebben overgenomen en aan elkaar hebben doorgegeven (Valerius Andreas, *Bibliotheca Belgica*, Leuven, 1623, 660-661 (2e ed., Leuven, 1643, 735-737); Joannes-Franciscus Foppens, *Bibliotheca Belgica*, dl. 2, Brussel, 1739, 973-974; Jean-Noël Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas ...*, dl. 1, in-fol., Leuven, 1765, 586-587; E.-H.-J. Reusens, in: *Biographie nationale*, 6, 1878, 131-134). Franciscus Sweertius, *Athenae Belgicae*, Antwerpen, 1628, 613-614 is hierop een uitzondering. In de marge hiervan vermelden Andreas en Foppens verkeerdelijk dat Dorlandus in 1458 werd geboren en zeggen niets over zijn functie in de kartuis, terwijl Sweertius, Paquot, en Reusens berichten dat hij een prior was; dezen konden evenwel niet op de hoogte zijn van de correctie van Petreius' foutieve bewering door Le Vasseur, omdat dezes *Ephemerides Sacri Ordinis Cartusiensis* pas lang na zijn dood zijn gepubliceerd in 1890-1893 (Hogg 2004, 223). Allen vermelden op correcte wijze de overlijdensdatum van Dorlandus. – Met zijn *Bibliotheca Cartusiana* (Keulen, Antonius Hieratus, 1609), die hij, naar eigen zeggen, in enkele dagen samenstelde (Petreius 1609, 301-302) bezorgde hij de Orde zijn eerste bio-bibliografisch naslagwerk.

⁷⁰ Le Vasseur, 1890-1893, t. 3. 137-138.

⁷¹ *Venerabilibus suspiciendisque in Christo patribus ... D. Theodoro Stumpwickio, Cartusiae Diestensis primati integerrimo* (*Chronicon*, fol. 2 r^o). – Over Van Stompwijk: Hendrickx 1984, 130-131; De Grauwe & Timmermans 1999, dl.1, 358 (nr. DiM173).

prior geweest: het historisch overzicht van de Zelemse kartuis volgens de priorschappen geeft dit overduidelijk te kennen.⁷²

Ongerealiseerde editieplannen

Dorlandus is, naast Dionysius de Kartuiser, één van de vruchtbaarste auteurs in de Teutoonse provincie van de Orde geweest. Men dacht er dan ook aan om zijn werken uit te geven. Hoger heb ik reeds de aandacht gevestigd op de passage in een opdrachtbrief van Theodoricus Loher aan de Luikse benedictijner abt Gerardus van Zulre, waar we vernemen dat laatstgenoemde wenste dat Dorlandus' geschriften op één bepaalde plaats zouden worden samengebracht, met de intentie – en nu gaat het verhaal verder – dat ze door Loher gecorrigeerd en klaar voor druk zouden worden gemaakt.⁷³ Hierbij zou hij kunnen rekenen op de nauwgezette medewerking van Zulre's confrater Paschasius Berselius (de Bierset, †1535), vermaard zowel wegens zijn kennis van verscheidene talen als door zijn veelzijdige geleerdheid – voor Dorlandus zou hij weleer een onafscheidelijke studiegezel zijn geweest –, die opviel door de omvang van zijn literaire geschriften en door de correspondentie die hij voerde.⁷⁴

Welke plaats anders dan het Keulse kartuizerklooster werd bedoeld om de geschriften van Dorlandus met het oog op hun publicatie bijeen te brengen! Op het ogenblik van dit editieplan – ter herinnering het jaar 1532 – werd de kartuis bestuurd door de Leidenaar Petrus Blomevenna, onder wiens langdurig prioraat (1507-†1536) het huis een hoge geestelijke bloei bereikte, mede dankzij de aanwezigheid van uit de Nederlanden her-

⁷² Zie Soenen 1976, 317-318, betreffende de periode 1472-1521.

⁷³ ... *ejus, inquam, requiris opera, daturus operam ut castigata ac lucide imprimantur ...*, in: Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11. Zie ook *supra*, 306.

⁷⁴ ... *idque medio ac diligentia D. Paschasio Bersellii, professi domus vestrae, viri tam varietate linguarum quam eruditone multijuga celeberrimi: qui quidem ipsi Dorlando quondam fuisse individuus studiorum comes, certis litterarum monumentis ultro citroque missis dignoscitur*, in: Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11. - Paschasius Berselius, benedictijn van Sint-Laurentius te Luik, correspondeerde verscheidene keren met Desiderius Erasmus, die hij in Leuven had leren kennen toen hij er in 1518-1519 Grieks studeerde. Hij behoorde tot de entourage van prins-bisschop Erard de la Marck (†1538). Hij is de auteur van een aantal dicht- en prozawerken die in de Sint-Laurentiusabdij werden bewaard, maar waarvan slechts enkele nog bestaan (zie Berlière 1928-1929, 51 (n. 3); Hoyoux 1985, 140; Steens 2008, 102-104, 158, 175-176, 189, 192-194, 201-204). Scholtens 1952a, 292, interpreteert de tekst verkeerd wanneer hij Berselius als één van Dorlandus' vroegere studiemakkers beschouwt; dit is onmogelijk, omdat Berselius pas ca. 1480 werd geboren. Loher wil door een vergelijking te maken met de geleerde benedictijn de gelijkwaardige kwaliteiten van Dorlandus benadrukken.

komstige geestelijke schrijvers.⁷⁵ Tot hen behoorde Theodoricus Loher die in mei 1530 door het generaal kapittel werd aangemoedigd om de werken van Dionysius de Kartuizer in druk uit te geven, zodat reeds in dat jaar de eerste banden verschenen.⁷⁶ Binnen deze context kon men zich geen betere uitgever voor de werken van Dorlandus voorstellen dan Loher zelf.

Loher onderhandelde rond deze tijd, waarschijnlijk kort vóór 1532, met de Zelemse prior Joannes Zulre (†1543)⁷⁷ over financiële middelen en de beschikbaarheid van manuscripten uit diens kartuis voor de uitgave van Dionysius' werken.⁷⁸ Het is niet ondenkbaar dat Loher bij deze gelegenheid Joannes Zulre voorzichtig heeft gepolst over een mogelijke publicatie van de werken van Dorlandus. Maar had hij hierbij de indruk dat de Zelemse prior twijfelde aan het belang van zulke Dorlandus-uitgave? Trachtte Loher daarom in zijn opdrachtbrief de Luikse benedictijner abt Gerardus Zulre, die in dit verband mogelijk als familie van de kartuizer Joannes Zulre moet worden beschouwd, onrechtstreeks aan te sporen een Dorlandus-editie bij zijn verwante te bepleiten?

Het is opmerkelijk dat geleerde tijdgenoten als de Genste karmeliet Arnoldus Vaernewyck of Bostius (†1499) en Johannes Trithemius (†1516),

⁷⁵ Zadnikar & Wienand 1983, 248-251 (notitie van A. Wienand); 347-348 (notitie van H.M. Blüm); Hendrickx 1984, 116-117; Baers et al. 2003, 919-920 (notitie van O. Steggink: literatuur niet bijgewerkt).

⁷⁶ Zadnikar & Wienand 1983, 258. Hendrickx 1984, 122, met aanvullende correcties: Chaix 1981, dl. 1, 211, 213, 216 waarvan noten in Chaix 1981, dl. 3, 959-960 (n. 5), 961 (n. 9). Clark 1996b, 25 (alhoewel er staat ... *hortamur tamen domnum Fredericum eiusdem domus professum et sacristam ...* wordt in het zinsverband ... *ut in transcribendis et castigandis venerandi patris Dyonisij Rijcquel ... operibus ceptum laborem ... continuat ...* 'Theodoricum' bedoeld). Het editiewerk van Loher werd in 1531 aangemoedigd door de prior-generaal Guilliellmus Bibaut (†1535) en door de scriptor, nadien prior van de Grande Chartreuse Joannes Volon (†1553) in 1538. – Betreft de Dionysius-edities in 1530, zie : Chaix 1981, dl. 1, 216; Bezzel 1985, 397 (nr. D 1858), 398 (nr. D 1876), 403 (nrs. D 1905, D 1910), 408 (nr. 1941).

⁷⁷ J. Zulre zou vanaf 1530 tot aan zijn dood op 23 december 1543 prior zijn geweest; sedert 1539 was hij convisitor van de Teutoonse provincie (Soenen 1976, 318-319; De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 1, 354, nr. DiM130). Verschillende *cartae* van 1530 tot 1535 vermelden de prior van het huis te Diest *non fit misericordia* (dit is: de prior wordt in zijn functie behouden) zonder een naam te noemen (Clark 1996b, 20, 53, 85; Clark 1997a, 21, 49, 78). *Carta* 1544 bericht zijn overlijden het uitvoerigst: *Domnus Joannes Zuke [sic], Prior Diestensis, convisitor Teutoniae, habens plenum monachatum, obiit 23. Decembris* (Clark 2003b, 45).

⁷⁸ Dit vernemen we in een dedicatie van Loher aan Joannes Zulre bij de editie van het overigens onechte op naam van Dionysius de Kartuizer gepubliceerde traktaat *De via purgativa* (inc. *Proemium: Volens purgari de peccatis ...*), in: *D. Dionysii Carthusiani Operum minorum tomus secundus*, Coloniae [Köln], Joannes Soter, 1532 (geciteerd volgens Bezzel 1985, 396, nr. D 1856), fol. 493 v^o (naar Emery 1991b, 589-591, die nader ingaat op de omstandigheid van de opname van deze valse titel in Dionysius' kleinere werken naast diens authentieke *De via purgativa exercitium*, inc.: *Sicut dicit Apostolus ...*). Zie voor de uitgave van beide traktaten: Dionysius Cartusianus 1896-1935, resp. dl. 42, 623-632 (onecht) en dl. 40, 73-82 (authentiek).

abt van de benedictijnenabdij te Sponheim – tot wier geleerde vriendenkring Dorlandus nochtans behoorde⁷⁹ – zijn naam en werken om onbekende redenen niet hebben vermeld in hun biografische en bibliografische overzichten.⁸⁰ Zelfs zijn wat latere ordegenoot Pierre Cousturier, genaamd Petrus Sutor (†1537), visitator van de Franse provincie, verzuimde hem op te nemen in zijn overzicht van *docti, diligentes ac illustres Cartusiani, qui scripta confecerunt, quibus Reipub. prodesse curaverunt*, voor welke lijst hij duidelijk inspiratie heeft gezocht in het werk van Bostius die hij citeert.⁸¹ Over dit stilzwijgen van Sutor was zelfs Petreius hogelijk verbaasd: *Porro mirari licet, magnum apud Petrum Sutorem, in b capite illo ubi plerosque nostri Ordinis scriptores commemorat, huius sancti Patris esse silentium*.⁸² Het oeuvre van Dorlandus diende blijbaar niet het algemeen belang (*res publica*), welke voorwaarde Sutor in zijn titel suggereert om in zijn auteurslijst te worden opgenomen.⁸³ Men zou bijna geneigd zijn te denken dat men vragen had over de persoonlijkheid van Dorlan-

⁷⁹ Namelijk door zijn Annalevens (*infra*, 327) onderhield Dorlandus contacten met deze geleerden, die de devotie tot Sint-Anna en de onbevleete ontvangenis van Maria propageerden. Van deze kring maakten ook nog andere Anna- en Mariavereerders deel uit: de van Asse geboortige Parijse drukker en humanist Judocus Badius (†1535), die Dorlandus' Nederlandse leven van Sint-Anna samenvatte in het Latijn en als aanhangsel uitgaf bij de druk van Ludolphus van Saksen's (†1378) *Vita Jesu Christi* te Parijs in 1502; alsook de raadsheer van keizer Maximiliaan I (†1519) en jurist Judocus Beysseus (†1514) uit Aken, die uit zijn *Tria rosacea coronamenta ... anne, Mariae, Jesu* (Antwerpen, Govaert Back, 1495) de Jezusrozenkrans aan Dorlandus opdroeg. – Zie Brandenburg 1982, 41; Bandenbarg 1990a, 109-111; Brandenburg 1990b, 113.

⁸⁰ Resp. *De praecipuis aliquot Cartusianae familiae patribus*, ed. Th. Petreius, Coloniae Agrippinae [Köln], Bernardus Gualterius, 1609: 'Elenchus singulorum capitum'; *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*, Basiliae [Basel], Joannes Amorbach, 1494: 'Annotatio scriptorum in hoc opere positurum'. – Over de afwezigheid van Dorlandus in de auteurslijst van Trithemius, zie verder *infra*, 314-315. – Bostius: zie Rosier 1950, 63-64. Trithemius: zie Schmitt 2001.

⁸¹ Sutor 1609, 581, 585. – Sutor 1609 werd samen met het voormeld werk van Bostius onder een andere titel uitgegeven, met name *De illustribus aliquot eiusdem ordinis viris*. Beide titels betreffen hetzelfde werk van Bostius (De Villiers & Wessels 1927, 198-199). Zie over Sutor: Hogg 1995.

⁸² Petreius 1609, 253. – 'b' verwijst naar een noot in de marge met betrekking tot de plaats in Sutor's werk: *lib. 2 vitae Cait. [sic] trac. 3. cap. 7*.

⁸³ Nochtans mengde Dorlandus zich in het bredere monastieke debat. Aan de prior van de Sint-Jacobsabdij te Luik – Joannes Blaerus van Diest – formuleerde hij de kwestie of de prelaat van het klooster de schenkingen aan medebroeders gedaan voor vrome doeleinden moest handhaven, of hij ze voor andere noodzaken dan de schenkers hadden beslist, kon overwegen. Bovendien beantwoordde hij de vraag van de Luikse prior of novicen vóór hun professie van het klooster kunnen worden weggestuurd zonder een redelijke beweeggrond. – Deze inhoudelijke mededelingen tekende abt Nicolas-François Bouxhon (†1703) op in zijn bibliotheekcatalogus van voornoemde abdij (hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 13993, fol. 5 r^o-181 v^o, ca. 1667) bij de analytische beschrijving van de desbetreffende handschriften onder de nummers G 52 en G 54. Zie Balau 1902, 31-32; Berlière 1928-1929, 6, 28-29. – Met dank aan An Kelders (Koninklijke Bibliotheek Brussel) voor een aantal codicologische en bibliografische inlichtingen over Bouxhon en zijn catalogus.

us. Loher schrijft over hem dat hij, naast een vroom en geleerd man, ook een onbetwistbare persoon was (*vir sine controversia juxta pius et doctus*)⁸⁴, dus wiens zeggen en handelen niet betwist kon worden, wat op zich wel een goede eigenschap is, maar ook kan wijzen op een eigengereide karaktertrek van iemand met wie men moeilijk tot een eensgezindheid kon komen. In een andere mededeling van Arnoldus Raissius (†1644), kannunik van de Sint-Pieterscollegiale te Douai, wordt hij beschreven als iemand met een zeer neerslachtige gemoedstoestand (*vir impendio demissionis*).⁸⁵ Samenwerken met mogelijk een eigenzinnig iemand, die daarenboven een moedeloze figuur was, aan de uitgave van diens geschriften zou geen gemakkelijke opdracht zijn geweest.

Het lijkt me dat men Dorlandus vooral na zijn dood in ere wou herstellen, zowel binnen de eigen Orde getuige zijn lovend levensbericht door Andriesz van Amsterdam⁸⁶ en de uitvoerige notitie over hem door de hierboven bijzonder verwonderde Petreius in zijn catalogus, als bij andere orden blijkens het aanzien dat hij daar genoot. Hij werd zeer gewaardeerd door de benedictijnen zoals hoger is aangetoond en hierna nog zal blijken⁸⁷, alsook door de norbertijnen. In diezelfde brief van Loher aan Gerardus Zulre vernemen we dat Dorlandus werd aangemoedigd tot schrijven door Gerardus van Loen (van der Schaeft), abt van de norbertijnenabdij te Averbode (1501-†1532), die tijdens zijn leven zijn mecenas en beschermheer is geweest.⁸⁸ Hierbij drukt Loher de dubbele wens uit dat – naar het voorbeeld van Van Loen – ook Zulre, tot wie hij zich tweemaal uitdrukkelijk in de aanspreekvorm richt, de zorg op zich zou nemen om Dorlandus' geschriften uit hun benauwde situatie en vergetelheid te halen en ze in de wijde wereld te verspreiden, en op deze wijze diens begunsti-

⁸⁴ Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11.

⁸⁵ Raissius 1632, [179], die er onder verwijzing naar Petreius, Andreas en Sweertius ook verkeerdelijk zegt dat Dorlandus prior is geweest (zie ook *supra*, n. 69). Voorlopig laat ik in het midden of Arnoldus Raissius de autonome auteur van de *Origines* is, dan wel een schuilnaam voor de authentieke auteur Gerardus Eligius (†1641), Brussels kartuizer, van wie hij ook mogelijk de tekstbezorger was. Het lijkt dat Eligius onder deze en een andere pseudoniem (Surianus) heeft gepubliceerd (Gruijs 1976, 82). – Over Raissius: Foppens 1739, dl. 1, 101-102; Feller 1849, 149. Over Eligius, alias Rad(de)let: De Grauwe 1976, 115 (nr. 780); De Grauwe 1978b, 18 (nr. 780); Hendrickx 1984, 134; De Grauwe & Timmermans 1999, t. 2, 261 (nr. BxM054).

⁸⁶ *Supra*, 303-304.

⁸⁷ *Infra*, 315-316.

⁸⁸ *Dorlandum olim ad scribendum excitavit Averbodiensis ille antistes ... Ille apud Dorlandum, dum viveret, Maecenatum egit ac patronium.* – Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11. Gerardus van der Schaeft (Koyen, 1969, 655-657) was zeer bevriend met de Zelemse kartuizers die hem met een jaargetijde gedachten (Blomme 1920, 128).

ger en beschermer te willen zijn.⁸⁹ Loher gaat voort met zijn aanmoedigingen! Zoals Dorlandus aan de premonstratenzer Van Loen zijn dankbaarheid bij geschrifte in dichtvorm en proza uitdrukte, zo zal hij – Lohers gedachte overspant hier het tijdsverloop – u [Zulre] niet alleen erkentelijk moeten zijn, maar ook de monniken van zijn klooster zullen hem dat uiteindelijk zijn.⁹⁰ Richt Loher hier niet een verholen vermaning aan het adres van de Zelemse kartuizers?

Uiteindelijk werden de werken van Dorlandus niet uitgegeven. Wellicht hadden de aansporingen van Loher bij de Luikse benedictijn Zulre niet het verhoopte succes. Vond deze in zijn hoedanigheid van begunstiger niet de vereiste geldmiddelen om een uitgave te bekostigen en slaagde hij er als bemiddelaar niet in zijn denkbare verwante, de Zelemse kartuizerprior Joannes Zulre, ervan te overtuigen om de geschriften van Dorlandus, die volgens Loher in een lamentabele toestand verkeerden, tijdig van een zekere schade te redden en in veiligheid te brengen? Loher zelf werd sedert 1539, toen het grote editiewerk van Dionysius bijna was voltooid, met administratieve taken in de Orde belast die hem volledig in beslag namen.⁹¹ Bovendien heerste er in de wijde omtrek van de sinds 1499 door het huis van Nassau bestuurde heerlijkheid Diest, waarin Zelem was gelegen, een onveilig klimaat wegens de militaire schermutselingen in het kader van de Gelderse Oorlogen (1492-1543). Ten gevolge daarvan zag men mogelijk af van de overbrenging van Dorlandus' werken uit de Zelemse kartuis naar het huis in Keulen.⁹²

⁸⁹ ... *tu vero ejusdem scripta ex angusto in latum orbem paras diffundere. ... tu ab oblivione vindicans utrumque, amborum efficeris et Maecenas et patronus.* – Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11.

⁹⁰ *Illi in vita tum carmine, tum prosa Dorlandus gratiam retulit; tibi gratias debet non modo Dorlandus, verum etiam quotquot sunt aut in posterum erunt illius instituti professores.* – Dionysius Cartusianus 1896-1935, dl. 39, 11. – De beschreven omstandigheden in verband met Gerardus Zulre en Gerardus van Loen, alsook met Joannes Blaerus (*supra*, 305) werden kort samengevat, meer dan waarschijnlijk uit de besproken opdrachtbrieven, door Petrus de Wal, *Collectaneum rerum gestarum et eventuum Cartusiae Bruxellensis cum alijs externis tum patriae tum Ordinis*, in: hs. Brussel Koninklijke Bibliotheek, 7043, fol. 133 v^o.

⁹¹ De laatste *editio princeps*, nog tijdens Lohers leven verschenen, dateert van 1540 (Chaix 1981, dl. 1, 218). Van 1539 tot 1543 was Loher prior van de kartuis te Hildesheim, van 1543 tot 1554 van het huis te Buxheim. In deze laatstgenoemde kartuis zou hij nog in 1548 gewerkt hebben aan de editie van Dionysius' *Enarrationes in quatuor prophetas* (volgens Stöhlker 1984, 30, een onbekend gegeven). Het generaal kapittel droeg hem in dat jaar evenwel op de door de Reformatie verloren kartuizen in de Nederduitse, Rijnlandse en Saksische provincies terug te winnen. Hij stierf op 26 augustus 1554 bij de visitatie van het klooster te Würzburg. – Hendrickx 1984, 122 (met correctie betreffende de eerste Dionysius-drukken die niet in 1532, maar in 1530 verschenen: zie *supra*, 309); Stöhlker 1974, 140-149.

⁹² Het betreft een opeenvolgende reeks van krijgsverrichtingen tussen de Bourgondisch-Habsburgse hegemonie in de Nederlanden en Karel van Gelre (†1538) die zijn hertogdom als een oos-

Eind 1571 kwam er nog een onverhoopt voorstel van de benedictijnen te Sint-Truiden om een uitgave van de geschriften van hun oud-leerling te onderzoeken op basis van een lijst met de titels van zijn werken die de Zelemse kartuizers hen op 1 januari 1572 hadden bezorgd. Maar ook hier liep het plan spaak.⁹³

De titels van Dorlandus' werken gecatalogeerd

Van zijn werken circuleren drie lijsten van kartuizeroorsprong binnen een periode van honderd jaar na zijn overlijden in 1507: een Leuvense (1513), een Zelemse (1572) en een Keulse (1609) lijst.

De Leuvense kartuizer Andreas Andriesz van Amsterdam⁹⁴ publiceerde op het einde van zijn editie van Dorlandus' *De enormi proprietatis monachorum vicio dialogus cultissimus* (Leuven, Dirk Martens, 13 september 1513)⁹⁵ een lijst van [58] *Opuscula edita a venerabili patre Petro Dorlando*

telijk rijk in de Noordelijke Nederlanden, uiteindelijk tevergeefs, trachtte te consolideren (Mey et al. 1975, 13-78). Zo werd een maand na het overlijden van Dorlandus het naburige Halen op 27 september 1507 verwoest door de Gelderse troepen (Vrancken 1967, 375; Van der Eycken 1980, 127-130).

⁹³ *Infra*, 315-316.

⁹⁴ Na zijn bezoek aan de pedagogie 'Het Varken' van Artes-faculteit te Leuven in 1504 (*supra*, 303) werd Andreas Andriesz van Amsterdam op 30 november van dat jaar in het kartuizerklooster te Leuven unaniem met een omhelzing aanvaard tot het monnikschap. Op 27 december 1504 werd hij ingekleed en werd er, één jaar later, op 27 december 1505 geprotest. Op 17 juni 1509 droeg hij zijn eerste mis op. Hij vervulde er tussen 1511-1522 de functie van *sacrista*. Volgens het visitatieverslag van 10 augustus 1527 werd hij om disciplinaire reden naar de kartuis te Brussel verplaatst, maar keerde reeds na een jaar terug naar zijn professiehuis. Hier deed hij een tweede professie en nam opnieuw de taak van *sacrista* op zich. Hij overleed er in 1545. – *PB Louvain [web]*, 47, 74, 87. Reusens 1877, 269. Delvaux 1972, 1473. Clark 2003b, 53 (*carta* 1545). De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 2, 337 (nr. LoM005). De Grauwe & Timmermans 2007, 7, 12, 19, 24, 28, 32, 37, 43, 50, 64, 70, 76, 78 (in een context van numerieke opsomming van weggezonden *professi* verkeerd geïnterpreteerd als een tweede professie in de kartuis van Brussel), 119.

⁹⁵ De Gand 1845, 84-85 (nr. 61). Van Iseghem 1852, 237-238 (nr. 71). Nijhoff & Kronenberg, nr. 732. *BCNI* 1954, 11 (nr. 438). *STC Netherlands/Belgium* 1965, 64 (nr. 4061.c.21). Heireman 1973, 169 (nr. A 217: dateert de druk verkeerdelijk op 7 september), 274 (nr. M 91). Martens (†1534 / Corsten 1999, 77) drukte nog andere werken van Dorlandus (Nijhoff & Kronenberg, nrs. 733, 734, 735). Het geraadpleegde exemplaar van deze postincunabel maakt deel uit van een uit de benedictijnenabdij van Sint-Truiden herkomstige mengselband van gedrukte en met de hand geschreven teksten, zijnde hs. Liège, Université générale de l'Université, 2736 B, fol. 155 r^o-175 v^o. Het manuscript heeft volgens de herkomstaanduidingen op het titelblad (fol. 155 r^o) toebehoort aan het kartuizerklooster te Luik en nadien aan de benedictijnenabdij van Sint-Truiden. – Met dank aan Carmélia Opsomer (Université de Liège, Département des sciences historiques: Histoire du livre et des bibliothèques) voor de codicologische informatie. Hoyoux 1970, 80 (nr. 576) en *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 180-182, nr. 31 (notitie van E. Deconinck) beschouwen de Luikse kartuis als de tweede bezitter. Zie ook de beschrijving van een exemplaar (inc. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, A 1907 LP), herkomstig van de Brugse kartuizerinnen, door E. Cockx-Indesteghe, in: Hendrickx 1984, 237-238 (nr. 43).

ordinis Carthusiensis. Het laatste item van de lijst vermeldt: *Scriptis & quaedam alia in lingua nostra vernacula ad quasdam reliogiosas foeminas*, zonder dat de titels van die werken in de volkstaal worden medegeedeeld.⁹⁶ Hierbij aansluitend verklaart Andriesz dat wanneer iemand alle werken zou zoeken, hij ze gemakkelijk zal kunnen terugvinden in het huis van zijn professie te Zelem bij Diest.⁹⁷ De uitgave van dit traktaat draagt hij op aan zijn medebroeder Adrianus, prior van het Sint-Bartholomeusdal in Jeruzalem bij Delft (†1517).⁹⁸ In deze dedicatie hoopt Andriesz dat Martens dit werkje in duizend exemplaren zal willen uitgeven.⁹⁹ Verder be- treurt hij dat abt Trithemius van Sponheim, uit onwetendheid in zekere mate is tekortgeschoten in de vermelding van sommige schrijvers uit de kartuizerorde in zijn boek over de kerkelijke schrijvers (1494), terwijl hij nochtans andere leden van de ordegemeenschap opsomt. Maar de beper- king van deze opdrachtbrief laat niet toe hun namen hier te noemen. Aan Petrus Dorlandus die door zijn bedrijvig schrijverschap van zo'n belang en gewicht was, schijnt hij voorbijgegaan te zijn.¹⁰⁰

⁹⁶ Een handgeschreven kopie van deze lijst treft men aan in een 16e-eeuws verzamelhandschrift met kartuizerteksten, mogelijk herkomstig van het kartuizerklooster te Keulen: hs. Köln, Historisches Archiv der Stadt Köln, GB 4° 197, fol. 186 v°-188 r° (Gattermann 1993, 1055, nr. 1885). Willems 1934, 11-16, heeft de lijst volgens de Leuvense postincunabel opnieuw gepubliceerd; bij de titels noteert hij de handschriften en uitgaven die hij heeft teruggevonden.

⁹⁷ *Quae omnia si quis requirat in domo professionis suae in Zeelhem prope diest facile invenire poterit* (fol. 175 r°-175 v°). Uit deze mededeling lijkt het wel dat Andriesz de werken van Dorlandus in de kartuis van Zelem is gaan opzoeken en ze ter plaatse heeft gecatalogeerd, toen hij van plan was het desbetreffende traktaat van zijn medebroeder uit te geven.

⁹⁸ Betreft Adrianus van Brouwershaven, procurator van de kartuis te Leuven van 1496 tot 1511 en nadien tot 1514 prior van de Delftse kartuis, waar hij overleed op 5 december 1517. – Scholtens 1932a, 345-346. Rothfusz & Rozemond 1975, 141. Clark 1994a, 44 (*carta* 1518). De Grauwe & Timmermans 1999, t. 2, 533 (nr. NLM002). Clark 2002, 191 (*carta* 1518). – De dedicatie is gedateerd *Lovanii ex cenobio nostro Anno virginie partus M.CCCC. terciodecimo* (fol. 155 v°), dit is “in het 1513e jaar van de maagdelijke geboorte”. Het feest van Maria Geboorte wordt volgens de heiligenkalender in de Nederlanden, zoals trouwens volgens de officiële Romeinse kalender, algemeen gevierd op 8 september, tevens de feestdag van de heilige Adrianus (van Nicomedië, †ca. 304). Passender kan het niet vóór de totstandkoming van de druk op 13 september daaropvolgend (*Anno domini .M. quingentesimo Decimotercio die vero Septembris Decimatercia*, fol. 175 v°). – Strubbe & Voet 1960, 184. Stritzky 2003, 633-634. Hoe Willems 1934, 12 (n. 1), ertoe gekomen is om de opdrachtbrief op 3 april 1513 te dateren is onduidelijk.

⁹⁹ *Hunc ego libellum ut in publicum per mille exemplaria transfusus veniret. Theodrico martino calcographo diligentissimo imprimendum commisi ...* (fol. 155 v°). ‘Calcographus’ is een meer verfijnde benaming voor drukker (*Dasypodius* 1569, s.v. Boeddrucker oft printer), die ook reeds in het begin van de 16e eeuw werd gebruikt (Hermans 2004, 80).

¹⁰⁰ *Ab inscitia ordinem nostrum Ioannes trithemius abbas spanhemensis satis vendicavit inter ecclesiasticos scriptores & nostre religioni initiatos enumerans; praeter quos & alii plures sunt sed eos enumerare epistolaris angustia non patitur... Petrus dorlandus ... sedulitate & rei pondere atque magnitudine supergressus videtur* (fol. 155 v°). Scholtens 1952a, 283, alludeert op dit gebrek bij Trithemius en noemt enkele kartuizers die wel door de Sponheimer abt werden behandeld.

De bezorgdheid over de toestand van Dorlandus' geschriften die Loher in zijn opdrachtbrief aan Gerardus Zulre reeds in 1532 uitte, was kennelijk niet ongegrond. Dit blijkt nog eens veertig jaar later uit de lijst met de titels van Dorlandus die zijn latere huisgenoot, met name Albertus Herlemannus (†1575) heeft opgesteld.¹⁰¹ Deze opsomming voegde hij bij zijn antwoord, gedateerd 1 januari 1572, op de vraag van de Sint-Truidense benedictijn Trudo van Gembloers (†1579 of 1582)¹⁰² naar informatie over de aanwezigheid van Dorlandus' werken in de kartuis te Zelem. De lijst telt nog maar [19] Latijnse titels en wordt afgesloten met een algemene verwijzing naar *Atque nonnulla alia*.¹⁰³ Na de dood van Dorlandus had-

Anderzijds heeft Dorlandus bij de samenstelling van zijn kroniek Trithemius' auteurscatalogus wel geraadpleegd (Petreius 1609, 3, 126, 149, 152-153).

¹⁰¹ Albertus Herlemannus is voor de bio-bibliografen van de 17e tot de eerste helft van de 20e eeuw, die elkaar trouwens kopieerden, als kartuizer volslagen onbekend. Zij kennen hem alleen als een Diestse humanist en pedagoog. Inderdaad hij is de auteur geweest van een verhandeling over de Latijnse spraakkunst in een aantal versies (*Grammaticae institutiones*, pars Ia, 1568 en 1574; pars IIa, 1574; pars IIIa, 1574) en van een *Syntaxis* (1568), naar een bewerking van het oeuvre van de grammaticus Joannes Despauterius of De Spouter (†1520), leraar in de Latijnse school te Komen. Alle werden uitgegeven bij Christophorus Plantinus te Antwerpen. Bovendien gaf hij, blijkens het woord vooraf *Ad iuventutem* in zijn handboeken, les in de Latijnse taal aan de schoolgaande jeugd in het gymnasium te Diest, alsook mogelijk in het *Collegium Hieronymianum* te Brussel. Deze activiteit buitenshuis was voor een kartuizer alleszins geen gewone bezigheid. In kartuizerbronnen staat Albertus Herlemannus (orthografie volgens de brief) – ook Albertus *Harleman(s)*, *Teuto(nicus)* of *Alemanus* genaamd – geboekstaafd als een profes van het Zelemse klooster waar hij vicaris was. Door een beslissing van het generaal kapittel van 1573 werd hij aangesteld als prior van de kartuis te Regensburg. Herlemannus bleef in functie tot aan zijn overlijden op 8 december 1575. – *PB Diest* [web], 52. *PB Ratisbonne* (1) [web], 60-61, 81, 93. Van Vinckenroye 1964. Voet 1981, 1102-1105. Clark 2001a, 23 (*carta* 1573). Autore 2003, 31-33. Clark 2003b, 226 (*carta* 1576). Autore & Picard 2005, 13. Clark 2007c, 398 (*carta* 1573).

¹⁰² Willem, na zijn professe Trudo genaamd, was oorspronkelijk een benedictijn van de abdij van Gembloers. Hij werd in 1520 naar Sint-Truiden geroepen om er het herstel van de monastieke discipline volgens de uniforme toepassing van de benedictijnenregel in de hervormingsgeest van de Congregatie van Bursfeld door te voeren. In 1522 wordt hij vermeld als *subdiaconus* en van 1536 tot aan zijn dood in 1579 (necrologium) of 1582 (kroniek) oefende hij de functies uit van *custos/curator* of *sacrista*; ook is hij *cantor* geweest. Trudo drukte zijn stempel op het intellectuele leven in de abdij door zeer vele kerkelijke en profane teksten over te schrijven en in verzamelschriften (*collectaria*) samen te brengen. Deze hervormingsmonnik is nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van verschillende 16e-eeuwse handschriften uit de abdij van Sint-Truiden. – De Borman 1877, 361. Simenon 1912, 347. Endepols 1934, XXIII. *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 37, 183. Opsomer 2000, 366-367.

¹⁰³ Hieruit kan niet worden afgeleid of hiermee Nederlandse titels worden bedoeld. – Van deze brief zijn twee 16e-eeuwse handschriftelijke exemplaren bewaard: Liège, Université générale de l'Université, 2736 B, fol. 177 r°-178 r° (zie ook over het handschrift, *supra*, n. 95); Hasselt, Rijksarchief, *Fonds Abdij van Sint-Truiden*, 35 (*olim* Brussel, Algemeen Rijksarchief, 391 B), fol. 347 r°-347 v° (zie Van Vinckenroye 1957, 174-175; Van der Eycken 2005, 301; niet vermeld in de algemene beschrijving van het manuscript in: *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 208-211). Ampe 1980, 39 (n. 3), verwijst naar Herlemannus' lijst in het Hasseltse handschrift onder de signatuur '6681 B', een voorlopig bewaarnummer dat aan het manuscript werd gegeven na zijn overdracht van

den zijn werken nauwelijks de verspreiding gekend die ze door hun waarde in de monastieke literaire traditie verdienden. Herlemannus was aangenaam verrast door de belangstelling van de geleerde benedictijn om de geschriften van Dorlandus ter inzage te willen ontvangen. Indien ze door dom Trudo op een gunstig oordeel zouden worden onthaald, dan hoopte hij op hun uitgave onder zijn leiding. Zo niet, keerden Dorlandus' werken naar het kartuizerklooster terug. Dit is in hoofdzaak de strekking van Herlemannus' antwoord. De brief heeft aan betekenis gewonnen door het bijvoegen van de lijst met Dorlandus-titels die Herlemannus op dat ogenblik in de Zelemse kartuis had teruggevonden en gecatalogeerd, met de bedoeling ze voor verdere verwaarlozing te behoeden.¹⁰⁴ Uiteindelijk werd aan het editieproject geen gevolg gegeven. Waren de wegen te onveilig om de teksten van Zelem naar Sint-Truiden over te brengen, vond dom Trudo de teksten niet naar zijn zin, of voelde hij zich gewoonweg te oud om nog met een onderneming van deze grootte te starten? Alleszins zijn er geen sporen van een Dorlandus-productie door onze drukkers op het einde van de 16e eeuw.

In 1609 gaf de ordebibliograaf Theodorus Petreius¹⁰⁵ in zijn catalogus van kartuizerauteurs een overzicht van de *Opera omnia quae D. Petrus Dorlandus, Prior olim Diestensis Carthusiae conscripsit*, volgens de Leuvense lijst en in de volgorde van hun opsomming hierin, opnieuw uit.¹⁰⁶ Terwijl laatstgenoemde nochtans 58 geschriften vermeldt, telt deze lijst slechts 55 werken¹⁰⁷ die met 5 titels van Dorlandus uit de Keulse kartuizerbibliotheek zelf zijn aangevuld.¹⁰⁸ Onder nummer 55 wordt er verwezen naar *Item non-*

het Algemeen Rijksarchief te Brussel naar het Rijksarchief te Hasselt in het midden van de jaren 1960; zijn huidige signatuur ontving het in 1985 (*Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 210-211; Van der Eycken 2005, 306).

¹⁰⁴ Een artikel in voorbereiding zal het belang van deze brief met de lijst van Dorlandus' werken in vergelijking met de lijsten uit voornoemde en latere kartuizerbronnen, alsook uit oudere bio-bibliografische publicaties naderbij onderzoeken en trachten de identiteit van Albertus Herlemannus nauwkeuriger te omschrijven, vooral in verband met zijn onderwijsactiviteit buiten het klooster.

¹⁰⁵ Zie over hem: *supra*, n. 67.

¹⁰⁶ ... *nos hic singulas [lucubrationes] eo ponemus ordine, quo ad finem reperiuntur Tractatus huius eiusdem Auctoris de vitio Proprietatis Religiosorum, editi nimirum Lovanii in quarto apud Theodoricum Martini, Alostensem ... anno Domini 1513.* – Petreius 1609, 253-254.

¹⁰⁷ Dit verschil is te verklaren doordat Petreius uit de Leuvense lijst (fol. 175 r^o) titels [40] (*De miraculis novis beatae Mariae virginis*) en [56] (*Sermones complures de diversis ad diversos*) niet heeft opgetekend en van titels [54] (*Scipsit insuper sermones complures de tempore*) en [55] (*Sermones complures de sanctis*) één item heeft gemaakt (53. *Scipsit insuper sermones complures de tempore: item de Sanctis*). – Petreius 1609, 256.

¹⁰⁸ 56. *Habemus quoque in nostra Coloniensi bibliotheca eiusdem Dorlandi ... tot en met titel 60.* We mogen veronderstellen dat ook de overige titels aanwezig waren in de Keulse kartuizerbibliotheek. – Petreius 1609, 257. Willems 1934, 16, sluit de nummering van de bijkomende Dorlandus-titels aan bij die van de titels in de Leuvense lijst, wellicht om aan te tonen dat door de samen-

nulla ad moniales lingua vernacula, een vermelding die inhoudelijk overeenstemt met het laatste item in de lijst van Andriesz.¹⁰⁹ Daaropvolgend, zoals in de Leuvense lijst, herhaalt Petreius woordelijk de opmerking van Andriesz – *inquit Catalogi huius collector* – in verband met de beschikbaarheid van Dorlandus' werken in de kartuis van Zelem. Hij voegt eraan toe dat blinde woede in het recente verleden de orde der dingen heeft omgegooid ten gevolge waarvan de intacte en goed bewaarde bibliotheek van het Diestse kartuizerklooster verwaarloosd werd achtergelaten.¹¹⁰ Vrijwel zeker zinspeelt Petreius hier op de verwoesting van de kartuis in 1582 door de troepen van Willem de Zwijger (†1584), prins van Oranje.¹¹¹

Heeft *Elckerlijc* een vader? Enkele beschouwingen met perspectief

De toeschrijving van de anonieme *Elckerlijc* aan de kartuizer Petrus Dorlandus¹¹², is sinds het einde van de 19e eeuw één van de meest ergerlijke problemen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. De bron van deze irritatie is de priester-humanist Christianus Ischyrius (de Stercke, Stercken), rector van de Latijnse school te Maastricht (1517-1532)¹¹³, die in

smelting van de lijsten van Andriesz en Petreius het volledig oeuvre van Dorlandus 63 geschriften telt.

¹⁰⁹ Er is alleen een oppervlakkig verschil in de formulering van het bedoelde vrouwelijk-religieus lezerspubliek, gesteld dat dit onderscheid enig belang mocht hebben: in de Leuvense lijst zijn de werken in de volkstaal algemeen bestemd voor 'religieuze vrouwen', in de Keulse lijst strikter voor 'monialen', dit zijn contemplatieve slotzusters.

¹¹⁰ ... *modo Novatorum rabies Diestensis Cartusiae bibliothecam integram salvamque reliquisset.* – Petreius 1609, 257.

¹¹¹ Deze bezette tussen 1580 en 1583 de stad Diest en omgeving. Toen hij vernam dat het Spaanse leger naar Diest oprukte, liet hij in 1582 de volledige kartuis in vlammen opgaan (kerk, klooster, kunstwerken en bibliotheek) om te vermijden dat de Spanjaarden er zouden stationeren. De monniken waren reeds vroeger weggevlucht naar hun klooster te Luik. In 1585 keerden zij terug naar Diest waar ze verbleven in hun refugehuis in de *Overstraat*. De heropbouw gebeurde moeizaam en zette zich pas echt in onder prior Theodoricus van Stompwijk (1602-†1621), die reeds in 1601 werd aangeduid als beheerder (*administrator*) der goederen van het verwoeste Zelemse huis. – Soenen, 1976, 320-323. Hendrickx 1984, 42-43 (notitie van M. van der Eycken). Van der Eycken 2003, 319.

¹¹² Over het auteurschap hield ik op het internationaal kartuizercongres van 1 tot 3 oktober 2001 te Zelem een lezing, getiteld *Een oud dilemma: zijn Petrus Dorlandus en Petrus Diesthemius el-kanders schaduw?* Uit die onuitgegeven lezing publiceer ik in deze laatste paragraaf een aantal excerpten in een nieuw bewerkte versie.

¹¹³ De school nam onder zijn rectoraat geen hoge vlucht. Hij werd door het stadsbestuur een eerste maal ontslagen in 1522. Hij werd herbenoemd in 1523. Uiteindelijk werd hij definitief uit zijn ambt ontzet in 1532. Bij de publicatie van *Homulus* is hij als leerkracht verbonden aan de Sint-Servaaskapittelschool te Maastricht. Een pittig detail: hij noemt er *Trajectum ad Mosam* (Maastricht) *Traiecti Betasiorum* (Roersch 1903, 2), d.i. te Tricht, eertijds bewoond door de Bethasiërs, een verder onbekende Germaanse volksstam (noordwaarts de Maas) die door de Romeinse ge-

1536 bij Jaspas van Gennep (†1564) te Keulen een bewerkte Latijnse vertaling van *Elckerlijc* uitgaf onder de titel *Homulus Petri Diesthemii*.¹¹⁴

Rond diezelfde tijd bracht de Keulse boekhandelaar-drukker eveneens werken van enkele andere kartuizerauteurs op de markt¹¹⁵, met name van Petrus Blomevenna (†1536)¹¹⁶, Dionysius Carthusiensis (†1471)¹¹⁷ en Joannes Justus Lanspergius (†1539).¹¹⁸ Dacht Van Gennep, toen hij *Homulus* publiceerde, met Petrus Diesthemius onwillekeurig aan Dorlandus die als bekende kartuizerauteur thuishoorde in de reeks boeken van ordebroeders die hij precies op dat ogenblik uitgaf? Waarschijnlijk wel. Ook bestond er een zaken- en vriendschapsrelatie tussen Van Gennep en Theodoricus Loher, de vurige voorstander van de uitgave van Dorlandus' werken.¹¹⁹ Het kan bijna niet anders of zij moeten met elkaar over de 'zaak Dorlandus' hebben gesproken.

Men zou denken dat Petrus Diesthemius de auteur van *Homulus* is, maar het opschrift van het woord vooraf aan de lezer en de schoolgaande jeugd vermeldt duidelijk de naam van de vertaler-bewerker.¹²⁰ Ischyrius bedoelt alleen te zeggen dat de auteur van de Nederlandse brontekst Petrus van Diest is, zoals uit de ontleding van de ondertitel zal blijken.¹²¹

Dorlandus was een dramaturgisch dichter

Tussen de boeken met dewelke prior Joannes Blaerus van Diest de bibliotheek van de Sint-Jacobsabdij te Luik heeft verrijkt in het begin van de 16e eeuw¹²², treft men een exemplaar aan dat abt Nicolas-François Boux-

schiedschrijver Tacitus (†117) wordt vermeld (Wersebe 1826, 101, 325-326); wellicht deed hij dit om zich af te zetten tegen het stadsbestuur dat hem had ontheven uit zijn functie. – Blondin 1930, 13-22. Ausems 1964, 41.

¹¹⁴ Roersch 1903. – Over Jaspas von Gennep: Schmitz 1991.

¹¹⁵ Ausems 1964, 43-44.

¹¹⁶ *Van dem Feegfeur*, 1535; *Eyn klair und kurtz Underwysonge wie man verscheiden manieren anbeden sal Got, die Hilligen und Mynschen*, ca. 1535. – Borchling & Claussen 1931, resp. 547-548 (nr. 1217) en 555-556 (nr. 1235).

¹¹⁷ *Psalter latein und deutsch*, 1535. – Borchling & Claussen 1931, 550-551 (nr. 1225).

¹¹⁸ *Spiegel der evangelischer Volkommenheit*, 1536. – Borchling & Claussen 1931, 562 (nr. 1246).

¹¹⁹ Ausems 1964, 46.

¹²⁰ Roersch 1903, 1. De titel in V. Andreas, *Bibliotheca Belgica*, 2e ed., Leuven, 1643, 134, bevestigt zijn auteurschap bij de beschrijving van een latere editie: *Homuli comœdiam eodem interprete [Christianus Ischyrius], edidit Antver. Steelsius 1548* (Roersch 1903, IX, n. 1). Evenwel vergist Andreas zich in het publicatiejaar dat waarschijnlijk 1546 is (Roersch 1903, XX-XXI). De bedoelde drukker is Joannes Steelsius (†1562): zie Rouzet 1975, 208-209.

¹²¹ *Infra*, 321.

¹²² Balau 1902, 29-32.

hon in zijn bibliotheekcatalogus (ca. 1667) onder het nummer G8 als volgt beschrijft¹²³:

In hoc opere primo occurrunt duo Epitaphia de D. Baldrico fundatore nostro.¹²⁴ Item Carmen luctuosum in mortem quod Dorlandus noster cecinit merens animo 1505 in Julio. Item Sermo D. Bertrandi episcopi et cardinalis de excellentiis B. Joannis Evangelistae.¹²⁵ Postmodum in antiqua impressione sequitur opus egregium beatissimi Bernardi complectens sermones eius de tempore¹²⁶ et super omnes fere totius anni solemnitates¹²⁷, Omelias super *Missus est*¹²⁸ et super Evangelio *Simile est regnum coelorum decem virginibus*¹²⁹, insignes variorum Scripturae passuum, interpretationes nonnullasque praefati Patris Parabolas cum sermone ad clerum 30 capitibus constante¹³⁰, tribusque aliis sermonibus super *Salve Regina*¹³¹: quod sane preclarissimum opus est emendatissimum ad exhortandum praevaleidum et ad bene beateque vivendum accomodatissimum. Item denique post finem operis impressi, est manu scripta Omelia D. Bernardi super illud Evangelium *Duo ex discipulis Jesu ibant ipsa die in castellum quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Jherusalem nomine Emaus et ipsi loquebantur ad invicem de omnibus his quae audierant et reliqua*.¹³² Scripta, inquam, fuit ista Omelia in hoc libro 1505 in mense novembri. Item sequitur etiam manuscriptum registrum sermonum D. Bernardi.¹³³

Ondanks het onbeduidende aandeel van Dorlandus in deze bundel, lijkt dit *Carmen luctuosum in mortem* er met zekerheid op te wijzen dat hij een dichter is geweest, die vertrouwd was met het thema van de dood. Dit is een belangrijke vaststelling.

¹²³ Deze beschrijving werd mij bezorgd door emer. prof. dr. J. Stiennon (*olim* Université de Liège, Faculté de Philosophie et Lettres, Service d'Histoire de l'Art et d'Archéologie du Moyen Âge) op 7 februari 1983. – Zie ook *supra*, n. 83.

¹²⁴ Bisschop van Luik, 1008-†1018: zie Coemans 1866, 661-663; Berlière 1928-1929, 7-8.

¹²⁵ Wellicht betreft het de minderbroeder Bertrandus de Turre (†1332) met het sermoeen over Joannes de Evangelist, vermeld in: Schneyer 1969, 554 (nr. 669). – Over de auteur en zijn werken: Pullia 2008.

¹²⁶ Vermigli 2008, 307 (nr. 12).

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*, 306 (nr. 8).

¹²⁹ Mt. 25,1. – Uitgave met Duiste vertaling: Winkler 1998, 786-787.

¹³⁰ Vergelijk *Ad clericos de conversione* (40 kapittels), in: Winkler 1993, 147-246.

¹³¹ Met weinig zekerheid gerekend tot de authentieke werken van Bernardus van Clairvaux en veeleer toegeschreven aan Bernardus, aartsbisschop van Toledo (†1126): zie Pérez de Urbel 1935.

¹³² Lc 24,13-14. – Zie uitgave in: *PL* 184, 965-982 (volgens een handgeschreven vermelding van A. Ampe in dit exemplaar: *anonymus*).

¹³³ Dit handschrift wordt ook beschreven door de Zuid-Nederlandse bibliograaf Jean-Noël Paquot (†1803) in zijn *Catalogue de livres de la bibliothèque de la célèbre ex-abbaye de St-Jacques de Liège*, Liège 3-18 maart 1788: '175. Opus beatissimi Bernardi, complectens Sermones ejus de tempore, et super omnes fere totius anni festivitates: Omelia super "Missus est", et super Evangelio "simile est regnum Coelorum decem Virginibus", cum Sermone ad Clerum, tribusque super "salve Regina" Sermonibus. En tout 195 Sermons imprimés sans date et sans nom de ville ni d'imprimeur; on lit au bout: *Iste Liber Comparatus est per Joannem Diestenum Blaren Priorem anno 1498 in Maio*; il y a à la tête en manuscrit cinq petites pièces en vers: *Et, Sermo Domini Bertrandi, Episcopi et Cardinalis, de Excellentiiis Beati Johannis Evangelistae*, écrit en 1501, avec au bout une Homélie de saint Bernard sur l' Apparition de Notre Seigneur aux Disciples à Emmaüs'. – Berlière 1928-1929, 6. Blogie 1982, 34 (de veilingcatalogus wordt in de Koninklijke Bibliotheek Brussel bewaard onder het nummer VH 22.595 A 2).

In de eerste plaats merk ik op dat Dorlandus hier met een nieuw werk wordt geciteerd, dat niet voorkomt in de bovenvermelde lijsten van zijn geschriften. Zeer zeker heeft Dorlandus hier een gelegenheidsgedicht geschreven op verzoek van Joannes Blaerus van Diest, van wie geweten is dat hij de Zelemse kartuizer kende, want in 1496 had hij zijn *Tractatus sive historia de revelatione institutionis festi Venerabilis Sacramenti* aan hem opgedragen.¹³⁴ Volgens de titel van het gedicht betreft het duidelijk een treurdicht. Tot dusver heeft men geen kennis van een droevige gebeurtenis in de Sint-Jacobsabdij in juli 1505, die voor Dorlandus de aanleiding zou zijn geweest om zijn poëtisch talent te beoefenen. Eerder dient de verklaring te worden gezocht in de twee epitafen die zijn gedicht voorafgaan ter ere van de Luikse bisschop Baldericus II van Loon, de stichter van de abdij. Deze laatste stierf op 29 juli 1018¹³⁵, dus in dezelfde maand als Dorlandus zijn klaagdicht schreef. Om dit overlijden te gedenken heeft hij in overeenstemming met zijn waardige inborst (*merens animo*), een gevoel van droefheid passend bij die aangelegenheid in dat verre verleden in zich opgeroepen en in een gedicht verwoord, dat logisch aansluit bij de gedramatiseerde gedachtegang in de epitafen.

Vervolgens is er de interpretatie van het *Hexastichon extemporarium*, gericht aan de lezer, dat aan Dorlandus' traktaat *De mysterio seu spirituali habitu carthusiensis significantia* (Leuven, Dirk Martens, 1514) voorafgaat¹³⁶:

Fac quotiens videas monimenta perennia Petri
Dorlandi legito, lector amice, libens;
Dramata qui facili valuit conscribere vena:
Calluit et pulchram cum Cicerone prosam.¹³⁷

Maak, zo dikwijls als jij de kans hebt de eeuwige werken van Petrus Dorlandus in te zien, dat jij, vriend lezer, vooral met genoegen zijn *dramata* leest, want hij vermocht ze met een aangeboren dichttalent samen te stellen, zoals hij ook bedreven was in een prachtig proza gelijkaardig aan dat van Cicero.

Alphonse Roersch oordeelde dat de verwijzing naar de *dramata* volstond om ongenueanceerd te bevestigen dat Dorlandus met succes voor het toneel had geschreven.¹³⁸ Leonard Willems, integendeel, argumenteerde dat de *dramata* niets anders dan Dorlandus' dialogen zijn, die hij in een gedramatiseerde trant en met nabootsing van de stijl van Cicero in

¹³⁴ *Supra*, 305.

¹³⁵ Berlière 1928-1929, 7-8.

¹³⁶ Heireman 1973, 275 (nr. M 99).

¹³⁷ Geciteerd volgens Willems 1934, 10.

¹³⁸ Roersch 1903, x (n. 1).

proza heeft gesteld.¹³⁹ Nochtans ben ik van mening dat het derde en vierde vers bedoelen te verklaren dat Dorlandus, naast het feit dat hij op een gemakkelijke dichterlijk geïnspireerde wijze (*facili vena*, letterlijk: ‘gemakkelijk vloeiend uit de dichtader’) *dramata*, met andere woorden ‘gedialoogeerde gedichten’¹⁴⁰ schreef, niet minder uitblonk (*calluit et*) in het schrijven van een fraai proza naar de stijl van Cicero. Blijkt uit deze tegenstelling niet dat de *dramata* in het derde vers bedoelen dialogen in dichtvorm te zijn en dus niet uit proza bestaan?

Elckerlijc en de rederijkers

Naast de prozaïsche dialogen beoefende Dorlandus dus ook het dichtgenre in dialoogvorm. In beide literaire genres was het mogelijk te ‘dramatiseren’ of aangrijpende omstandigheden te creëren, maar alleen de poëzie in gespreksvorm was geschikt om als drama te worden opgevoerd, dit is ten tonele te worden gebracht zoals het moraliteitsspel *Den spyeghel der salicheyt van Elckerlijc*.

Uit *Homulus*’ ondertitel *Comœdia in primis lepida & pia, in rem Christiani hominis adprime faciens, Anverpie quondam in publico civitatum Brabantiarum conventu vulgariter acta, palmamque adepta* blijkt dat niet het Latijnse, maar wel het Nederlandse spel eertijds werd opgevoerd (*comœdia vulgariter acta*)¹⁴¹ en bekroond met de prijs van de overwinning (*palmam adepta*) op een publieke samenkomst van de Brabantse steden te Antwerpen (*Anverpie in publico civitatum Brabantiarum conventu*).¹⁴² Een datum wordt niet vermeld. Uit de onderzoeksliteratuur is bekend dat de Antwerpse rederijkerskamer ‘De Violieren’ in het najaar 1478 het landjuweel te Leuven hadden veroverd¹⁴³, ten gevolge waarvan zij verplicht werden het volgende landjuweel te Antwerpen te organiseren.¹⁴⁴ Redelijker-

¹³⁹ Willems 1934, 10-11.

¹⁴⁰ Blaise 1975, 326.

¹⁴¹ Dat blijkt ook uit een paar vermeldingen in de twee gedichtjes onder de voorrede: *Quilibet, heus, quondam fuit ista comœdia dicta ... Nunc Homulus passim bene scribitur*, en verder *Quilibet ante fui, mutato nomine, dicor. Nunc Homulus, per me nam respiscet homo* (Roersch 1903, 2). Met andere woorden: eerst had Ischyrius *Homulus* ‘Quilibet’ genoemd, hiermee verwijzend naar de letterlijke vertaling van *Elckerlijc*, de naam van het Nederlandse toneelspel.

¹⁴² Zie ook Ausems 1964, 42.

¹⁴³ Van Bruaene 2004 [web], in het bijzonder www.dbnl.org/tekst/brua002repe01_01/brua002repe01_01_0045.php, s.v. De Violieren. Van Autenboer 1981, 27 en Goris 2010, 233-235, dateren het landjuweel in 1479.

¹⁴⁴ Men is weinig nauwkeurig ingelicht over de eerste cyclus van de rederijkersfeesten en hun juiste aard; deze hadden plaats in Leuven 1478 (of 1479) en 1505, Antwerpen 1496, Lier 1500, Herentals 1510 (zie Goris 2010, 233, 235-236). Een volledige landjuweelcyclus bestond uit een reeks van zeven op elkaar volgende wedstrijden. Alle met zekerheid gekende landjuwelen zijn deze van de tweede cyclus: ze vonden alle in Brabant plaats en uitsluitend Brabantse kamers

wijs wordt hiernaar op verholen wijze in de ondertitel van *Homulus* verwezen. Volgens de *caerte* of de officiële uitnodiging met het reglement die De Violieren op 12 maart 1496 met boden naar de rederijderskamers uitzonden, had het Antwerpse landjuweel op 19 juni daaropvolgend plaats.¹⁴⁵ Aan dit rederijdersfeest namen 28 met naam gekende kamers deel uit Brabant, Vlaanderen, Zeeland, Holland en het Land der Walen.¹⁴⁶ Maar ook niet nader gespecificeerde *anderen rethoriceenen vande anderen steden ende vrijheijden van desen ende anderen landen die wij insgelijcx elck bijsonder met onsen brieven daer toe vermaene t'onser voors. feesten broederlijck te comen ende die ons te helpen houden om dan voort te verdienen de rijckelijcke prijzen ende juweelen* werden uitgenodigd.¹⁴⁷ De opgave was de vraag te beantwoorden welk *d'oirboirelijckste ende meeste misterie oft gratie [was] die godt tot des menschen salicheijt geordonneert ende ver-*

namen eraan deel (Mechelen 1515, Leuven 1518, Diest 1521, Brussel 1532, Mechelen 1535, Diest 1541, Antwerpen 1561). – Van Boeckel 1968. Van Autenboer 1978-1979. Van Autenboer 1981, 27-28, 29-90. Goris 2010, 236-237.

¹⁴⁵ Van Autenboer 1978-1979, 143. Nog andere data – tussen 30 april en 19 juli 1496 – worden vermeld, wanneer de rederijders te Antwerpen hun intrede deden: zie Van Auteboer 1978-1979, 130 (n. 22).

¹⁴⁶ *Het groot triumphant ende edel Lantjuweel, gehouden binnen antwerpen, opgesteld vande edele violiere, alwaer vergadert waeren achtentwintigh camers der rethorijcken, soo uijt brabant, vlaenderen, hollant, zeelant ende walslant* (Van Autenboer 1978-1979, 143): 13 Brabantse kamers: Leuven (4 kamers), Bergen-op-Zoom, Brussel (3 kamers), Lier (2 kamers), Herentals, Mechelen, Nijvel (*in 't waelsch*); 13 Vlaamse kamers: Aalst, Aksel, Dendermonde, Gent (3 kamers), Hulst, Ieper, Kortrijk, Oostende, Oudenaarde, Sluis, Zevekote; 1 Zeelandse kamer: Reimerswaal; 1 Hollandse kamer: Amsterdam. – Zie ook Willems 1837, 149-154; Van Auteboer 1978-1979, 126-137; Goris 2010, 234-235. Van Elslander 1985, IX, is van mening dat uit het laatste kwart van de 15e eeuw geen landjuweel bekend is, alhoewel de *caerte* deze plechtige gebeurtenis als dusdanig kwalificeert (zie *supra*); wellicht bedoelde hij dat dit Antwerpse rederijdersfeest geen strikt 'Brabantse' aangelegenheid was, zoals de ondertitel van *Homulus* laat uitschijnen. Dit is ook de valse noot in deze: ofwel wist Ischyrius het niet meer dat ook niet-Brabantse rederijderskamers destijds hadden deelgenomen, ofwel vond hij het niet opportuun om dit nog te melden op het ogenblik van de publicatie van zijn *Homulus*, toen reeds vijf wedstrijden van het exclusief Brabantse landjuweel hadden plaatsgevonden, waarop rederijders uit andere gewesten blijkbaar om chauvinistische redenen niet meer werden toegelaten (zie Van Autenboer 1978-1979, 142). Alleszins was het in 1496 nog mogelijk dat rederijderskamers buiten het hertogdom Brabant deelnamen aan het landjuweel. Ook stond dit open voor zowel Frans- als Nederlandstalige gezelschappen (*soo wel vander walscher als vander duijtscher tonghen*, aldus Van Autenboer 1978-1979, 144; Van Bruaene 2008, 96). In de 16e eeuw is de deelname aan het landjuweel gereserveerd voor een selectie van Nederlandstalige kamers gevestigd in de Brabantse regio. – Met dank aan Hubert Meeus (Universiteit Antwerpen, Letterkunde) voor nuttige informatie hier en daar over de rederijkerij.

¹⁴⁷ Van Autenboer 1978-1979, 144. Van Autenboer 1981, 27.

leent heeft.¹⁴⁸ De Lierse rederijkerskamer ‘De ‘Ongeleerden’ wonnen met hun spel de hoogste prijs.¹⁴⁹

Nochtans heeft dit spel van zinne met zijn tweeledige titel *Den spyghel der salicheyt van Elckerlijc. Hoe dat elckerlijc mensche wert ghedaecht gode rekeninghe te doen van sinen wercken*, een duidelijke religieus-morele dimensie¹⁵⁰, die beantwoordt aan de geest van de uit te werken gedachte op vornoemd landjuweel. Hoe moet dan in dit perspectief de mededeling in de ondertitel van *Homulus* over de bekroning van de opvoering met het behalen van de *palma* – dit is de prijs van de overwinning of de eerste prijs – worden begrepen? Blijkbaar wedijverden nog andere uitgenodigde rederijkerskamers met elkaar voor de te verdienen prijzen, maar dan buiten het verband van het landjuweel waaraan 28 ‘geselecteerde’ rederijkerskamers deelnamen.

Welke ‘andere’ rederijkerskamer, die niet voor dit landjuweel was aangesloten, heeft het zinnespel opgevoerd en in welk verband tot de officiële wedstrijd heeft het dit gedaan? J.-B. Gramaye biedt eens temeer een perspectief bij zijn beschrijving van het hoofdstuk ‘Diesta’ in zijn *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* (Brussel, Joannes Momartius, 1610)¹⁵¹: ‘Er bestonden twee genootschappen van dichters, zeer beroemd in gans Brabant en dikwijls bekroond met de hoofdprijs in de plechtige wedstrijd van alle Brabantse steden waaronder het werk (laat mij er één uit de vele nemen) *Homuli tragædia* door Christianus Ischyrius vertaald, die het leven van de christelijke mens op een schilderachtige wijze beschrijft’.¹⁵²

¹⁴⁸ Van Autenboer 1978-1979, 131, 144. Zie ook Willems 1837, 149.

¹⁴⁹ Van Autenboer 1978-1979, 149, 152. Van Bruaene 2004 [web], in het bijzonder www.dbnl.org/tekst/brua002repe01_01/brua002repe01_01_0101.php s.v. De Ongeleerden.

¹⁵⁰ Zoals men ook in de titel van *Homulus* leest: ‘een bovenal geestig en vroom spel, uitermate tot nut van de christelijke mens’ (*comædia in primis lepida & pia, in rem Christiani hominis adprime faciens*). – Meeus 2004, 306-307, 309, is van mening dat ondanks het feit dat *Elckerlijc* formeel als een toneelstuk wordt voorgesteld – dus oorspronkelijk een speltekst gezien de gewonnen prijs in Antwerpen (Pleij 2007, 404) –, het stuk eerder een leesdrama is dat past in de devotie-literatuur (zie ook Wilmink & Ramakers 1998, 29).

¹⁵¹ Uit een randaantekening bij het verhaal over ‘Diesta’ in Gramaye 1708a, 65 (kol. 2) kan worden afgeleid dat hij dit schreef in 1605. Zie ook Ausems 1964, 39.

¹⁵² Gramaye 1708a, 67 (kol. 1): *Poëtarum Collegia duo, totâ Brabantia celeberrima, & frequenter in solemnibus omnium Brabantiarum civitatum concursu palmam adeptâ, quorum opus est (ut unum è multis arripiam) Homuli tragædia à Christiano Ischyrio versa Graphicè Christiani hominis vitam depingens*. In de marge verwijst hij naar de Antwerpse druk van de laatste *Homulus*-uitgave in 1546 (zie Roersch 1903, xx en *supra*, n. 120). – Merk het verschil op in de gebruikte terminologie: Ischyrius noemt het spel een *comædia*, Gramaye een *tragædia*. In zijn woord vooraf tot de godvruchtige lezer en de ongerepte jeugd vindt Ischyrius het de moeite waard de schooljeugd vertrouwd te maken met het lezen van blijspelen met een vroom karakter en deze ook in het publiek voor te dragen (*Operaeprecium igitur fuerit, iuventutem castis comædiarum assuescere lectionibus, atque ad spectantem recitare populum*, aldus Roersch 1903, 1) – volgens een

De bedoelde Diestse dichtgenootschappen zijn ongetwijfeld de rederijkerskamers 'De Lelie' en 'De Christusoogen'.¹⁵³ Eerstgenoemde kamer zou statutair zijn erkend in 1470¹⁵⁴ en was zeker actief sedert 1481.¹⁵⁵ Laatstgenoemde werd in 1502 gesticht.¹⁵⁶ In de 16e eeuw behaalden zij een paar overwinningen: De Christusoogen veroverden het landjuweel te Leuven in 1518 en De Lelie dat van Mechelen in 1535, het jaar vóór de publicatie van *Homulus*. Dit had tot gevolg dat deze rederijkerskamers resp. in 1521 en 1541 het derde en zesde landjuweel moesten inrichten.¹⁵⁷

Ongetwijfeld dacht Gramaye hierbij aan het Nederlandse spel, de bronkstekst van de naar het Latijn vertaalde *Homulus*, dat werd opgevoerd op een bijeenkomst van alle Brabantse steden (te Antwerpen), zoals hij het ook uit de ondertitel – alhoewel door hem niet uitdrukkelijk vermeld –, moet begrepen hebben. Een nieuw gegeven is evenwel dat de Diestse rederijkers, meer bepaald de Leliekamer die in 1496, op het ogenblik van het Antwerpse landjuweel de enige rederijkerskamer in Diest, met de opvoering van deze 'comœdia', zij het een 'tragœdia'¹⁵⁸, de overwinning in de

randnota van Ischyrius – ten tijde van carnaval (hij verwijst hierbij naar het Romeinse vruchtbaarheids- en liefdesfeest van de 'lupercaliën' dat de lente voorafging (*carnivales subindicat dies et lupercales*); in deze context heeft de Latijnse vertaling eerder het karakter van een 'esbatment' (Roersch 1903, 8; zie ook Ausems 1964, 42). In de tweede formulering wordt de nadruk gelegd op het dramatisch gegeven dat iedere mens moet sterven en uiteindelijk voor Hem rekenschap van zijn daden zal moeten afleggen, waarop het tweede deel in de titel van *Elckerlijc* duidelijk zinspeelt.

¹⁵³ De eerste rederijkersspelen worden te Diest vermeld in 1455, aldus Raymaekers 1859-1860, 93.

¹⁵⁴ Raymaekers 1859-1860, 97.

¹⁵⁵ Van Bruaene 2004 [web], in het bijzonder www.dbnl.org/tekst/brua002repe01_01/brua002repe01_01_0067.php s.v. De Lelie. Volgens Dijck 1979, 131-132 en Van der Eycken 1980, 114, zouden zij reeds in 1441 bestaan hebben. Zie ook Van Elslander 1968, 38.

¹⁵⁶ Raymaekers 1859-1860, 117. Van Elslander 1968, 38. Dijck 1979, 133-136. Van Eycken 1980, 114-116. Van Bruaene 2004 [web], in het bijzonder www.dbnl.org/tekst/brua002repe01_01/brua002repe01_01_0068.php s.v. De Christusoogen. Gramaye 1708a, 67 (kol. 1), benaamt in margine de Christusoogen, waarvan hij de oprichting in 1302 – duidelijk een zelffout – dateert, naar de bloemen in het perkje op het blazoen van deze rederijkerskamer: *lychnis coronaria* of prikneus, een lichtpaarse bloem op lange steel die behoort tot de anjerfamilie en op een droge arme grond groeit (Raymaekers 1859-1860, 118, n. 1; Dijck 1979, 134). Volgens Van der Eycken 1980, 115, betreft het de bolderik of *agrostemma githago*, een andere paarsrode onkruidbloem op lange steel uit de anjerfamilie die groeit tussen het graan en op braakliggende grond.

¹⁵⁷ Van Autenboer 1981, 33-35, 42-47. Hun succes was blijkbaar zo groot dat dit afstraalde op de Diestenaars die, naar Gramaye noteert, door dit feit *faxenaers* (*ludiones*) werden genoemd, met andere woorden: getalenteerde toneelspelers (Gramaye 1708a, 67; Raymaekers 1859-1860, 93; zie ook Ausems 1964, 38-40). – De overwinnaar van een wedstrijd was verplicht de volgende prijskamp in te richten. De organiserende kamer nam zelf niet deel aan de wedstrijd. Antwerpen zou tot in 1561 moeten wachten (Vandommele 2011), wegens de crisisperiode in de Nederlanden, om de tweede cyclus van zeven wedstrijden op een waardige wijze af te sluiten.

¹⁵⁸ In andere westerse talen heet dit genre: een 'speele ofte esbatemente', 'eyn schön Spyl', een 'moral playe'. Bij deze term sluit de moderne literatuurgeschiedenis aan met de benaming 'mo-

wacht sleepte. Naast het begeerde landjuweel bestond er voor de niet aangesloten kamers, ook van buiten Brabant, de zogeheten 'haagspelen': zij kunnen worden beschouwd als een naspel, een vervangend spel of een verlenging van het landjuweel, maar minder groots opgevat; vooral in Brabant hadden zulke haagspelen plaats.¹⁵⁹

Uit de interpretatie van de samenvoeging der informatie verstrekt in de ondertitel van *Homulus* en in de notitie van Gramaye, met de data verschaft door de omgevende onderzoeksliteratuur, sta ik de volgende hypothese voor: in 1496 betwistten te Antwerpen 28 geselecteerde steden uit het hertogdom Brabant en andere gewesten elkaar het landjuweel door de beantwoording van een vraag waarvan de formulering nauw aansloot bij het thema van *Elckerlijc*. Nog andere kamers werden toen uitgenodigd, maar niet erkend voor een officiële deelname. Mogelijk voerde de enige Diestse rederijderskamer die op dat ogenblik bestond, met name De Lelie, het spel van zinne op in een naspel van het landjuweel, het zogenoemde haagspel, en won hiermee de eerste prijs.

Elckerlijc en zijn eerste druk

Een korte tijd vóór deze opvoering verscheen de eerst bekende druk van *Elckerlijc*, een in-octavo, te Delft bij Christiaan Snellaert. Hij was er werkzaam tussen 1487/88 en 1496/97¹⁶⁰. Deze uitgave wordt doorgaans gedateerd in 1495 of in 1496, of omstreeks deze jaren. Een titelpagina ontbreekt. Een drukkersnaam wordt niet gegeven. Slechts wordt vermeld dat het boek werd gedrukt te *Delf in hollant*. Onder dit impressum staat een drukkerksmerk, de enige houtsnede voorstellende een gevleugelde een-

raliteit' of een verzonnen verhaal in dialoogvorm met een moraliserende bedoeling, waarin de verpersoonlijkte ideeën als personages optreden; hieraan kunnen de lezers zich spiegelen en zich dus als in een spiegel herkennen. – Zie Steenberghe 1956, 5-6. Meeus 2004, 306.

¹⁵⁹ De organisatie van haagspelen was voor minder kapitaalcrachtige kamers uit de 'cleyne steden', dorpen en vrijheden aantrekkelijker, omdat de financiële kosten voor het 'schoon inkomen' (pronkkledij, praalwagens, paarden) beperkter waren; op deze wijze konden zij ook deelnemen aan het feestelijk gebeuren. Bovendien was de overwinnaar niet verplicht een volgende wedstrijd in te richten. – Landjuwelen en haagspelen van de rederijders werden georganiseerd naar het voorbeeld van de Brabantse schuttersgilden der hand- en voetboog. Naar aanleiding van hun prijskampen werden toneelwedstrijden gehouden waarvoor rederijders werden gevraagd. Zo kwam het ook dat de rederijders hun eigen competities organiseerden. Wat het haagspel in het bijzonder betreft is het voor de eerste maal formeel dat het Antwerpse landjuweel van 1561 met een haagspel werd afgesloten. Nochtans was het gebruik reeds in de tweede helft van de 15e eeuw in voege bij de schuttersgilden, en maakte het langs deze weg zijn intrede bij de rederijders. – Van Boeckel 1968, 24-25. Van Autenboer 1981, 26-27. Van Bork et al. 2002 [*web*], s.v. Haagspel (www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0009.php). Van Bruaene 2008, 92-93. Goris 2010, 240-241.

¹⁶⁰ Gruys & De Wolf 1989, 164, 230.

hoorn onder een pilarenboog die het schild van Delft vasthoudt. Op basis van het onderzoek van de houtsnede met het drukkersmerk, uitgaande van zijn eerste gebruik in een gedateerde druk van 1490, en zijn hergebruik in drukken zonder datum met verschillende slijtagestaten, heeft Ina Kok kunnen aantonen dat de Snellaert-druk van *Elckerlijc* verschenen is tussen 14 februari 1494 en 28 september 1495.¹⁶¹

Men kan zich de vraag stellen: waarom gedrukt in Delft en niet in Antwerpen? Misschien werkten Snellaerts zakenrelaties met de op dat ogenblik in Antwerpen werkzame Gerard Leeu van Gouda (1484-†1492), met wiens typografisch materiaal hij zijn Delftse lettervoorraad verrijkte¹⁶², in zijn voordeel.¹⁶³ Op de achtergrond van deze zakelijke verhoudingen met verwijzing naar de betrekkingen die Leeu bovendien met de rederijders der Violieren, in het bijzonder met de rederijker Jan Casus, *boescryvere* tussen 1474 en 1501¹⁶⁴, onderhield, alsook op basis van het feit dat *Elckerlijc* ca. 1501 bij de Antwerpse drukker Govaert Back, die door de uitgave van een verzameling refereinen in 1493 in dit rederijdersmilieu verkeerde¹⁶⁵, werd herdrukt, suggereert Herman Pleij dat dit moraliteitsspel een Antwerpse oorsprong heeft en voornoemde rederijker misschien wel de auteur is.¹⁶⁶ Is dit een uit de lucht gegrepen gedachtegang of een overdachte beredenering? Merken wij onzerzijds op dat de originele *Historia perpulchra de Anna sanctissima* én haar Nederlandse bewerking, beide met zekerheid van de hand van *Peter Dorlant Cathuserorden tot Zeelem bi Dyest* ook bij Govaert Back in Antwerpen zijn verschenen, resp. ca. 1498

¹⁶¹ Kok 1994, 162-163. Zie ook: Van Thienen & Goldfinch 1999, 163 (nr. 900). De tweede druk verscheen ca. 1501 te Antwerpen bij Govaert Back (†1517), de derde ca. 1525 te Antwerpen bij Willem Vorsterman (†1543). Van elk van deze drukken bestaat er slechts één exemplaar. Alleen de Vorsterman-druk biedt vrijwel een volledige tekst, waar in de twee andere enkele bladen ontbreken. Op basis van een thans verloren druk werd er ook een handgeschreven kopie gemaakt in een gemoderniseerde versie die dateert van 1593/94 (uit het bezit van de Antwerpse kanunnik Floris Prims – overleden in 1954 – en erfgenamen in 1969 overgemaakt aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel). – Deschamps 1975a, 141-144 (nr. 70). De Haan & Van Delden 1979, 1-12. Van Elslander 1985, VII. Wilmink & Ramakers 1998, 43-44. Pettegree & Walsby 2011, nrs. 10216, 10223 (onder de zonderlinge vermelding van de auteursnaam 'Dorlander van Diest, Petrus'). Nieuwenhuizen 2004, 277 en 278, dateert de Snellaert-druk suggestief, zonder vermelding van enige reden, in 1493. – Govaert Back: Rouzet 1975, 2-3. Willem Vorsterman: Rouzet 1975, 239-240.

¹⁶² Vanaf 1493 was er een evolutie merkbaar in de typografische uitvoering van de bij Snellaert gedrukte boeken door toevoeging van Lettersnider- en Leeu-lettertypen aan de Delftse lettervoorraad. – Hellinga 1973, 266-267. Rouzet 1975, 122.

¹⁶³ Pleij 2007, 404.

¹⁶⁴ Hij was een refreindichter die op het einde van de 15e en in het begin van de 16e eeuw verscheidene prijzen behaalde. – Van Mierlo 1949b, 236. Van Elslander 1953, 238.

¹⁶⁵ Oosterman 1996, 158.

¹⁶⁶ Pleij 2007, 404.

(alleszins na 1493) én in 1501¹⁶⁷, rond welk tijdstip *Elckerlijc* bij dezelfde drukker werd gepubliceerd.

Met deze is het vraagstuk van het auteurschap alleszins weer eens opgerakeld. De Delftse incunabel, de *editio princeps* van ons zinnespel, is een corrupt exemplaar en biedt een geschonden tekst¹⁶⁸. Christiaan Snellaert heeft dus niet de hand kunnen leggen op een gaaf manuscript om uit te geven, zodat de Snellaert-druk wellicht kadert in een overlevering van teksten die niet zonder fouten is.¹⁶⁹ Vorsers veronderstellen dat de oorspronkelijke tekst misschien verscheidene jaren eerder is ontstaan: in 1475 toen Dorlandus nog een jonge novice was en dus nog niet in de volle ontwikkeling van zijn schrijverschap was gekomen; of zelfs zeer vroeg in de eerste helft van de 15e eeuw toen hij zelfs niet eens bestond.¹⁷⁰ Voornamelijk onderzochten H. Logeman (†1936), L. Willems (†1938), K.H. de Raaf (†1948), J. van Mierlo s.J. (†1958), H.J.E. Endepols (†1962), R. Vos (fl. 1965-1967), J.J. Mak (†1975), H.J.J. Scholtens (†1978), J.B. Drewes (†1994), G.J. Steenbergen (†1997), A. van Elslander (†1999), Th. Ausems s.J. (†2000) met argumenten pro en contra de toeschrijving van *Elckerlijc* aan Petrus Dorlandus¹⁷¹, geprikkeld als zij waren door de vermelding van de naam *Petrus Diesthemius* in de titel van Ischyrius' *Homulus*.¹⁷²

¹⁶⁷ Brandenburg 1990a, 276-278, 282-283. Brandenburg 1990b, 92-93, 122-123.

¹⁶⁸ Van deze editie is slechts één exemplaar bekend, thans in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaard onder de signatuur A 1620 (volledig beschreven door De Haan & Van Delden 1979, 2-4): titelpagina (fol. a1), alsook fol. a3, a6 en a8 ontbreken. Rijmen zijn niet in orde, verzen zijn overgeslagen en woorden onnodig herhaald (Willems 1934, 19).

¹⁶⁹ Willems 1934, 80. Van Mierlo 1949a, 7-16.

¹⁷⁰ Deze veronderstellingen steunen respectievelijk op de onderlinge vergelijking van de bestaande drukken en het eind-16e-eeuwse handschrift (*supra*, n. 161) met de vertalingen *Everyman* (Logeman 1892) en *Homulus*, en op de studie van de overeenkomst in motieven, gedachten en woordkeuzes tussen *Elckerlijc* en het dichtwerk van de sprookspreker Willem van Hildegaersberch (†ca. 1408). – Cfr. Vos 1965-1966.

¹⁷¹ Een handig overzicht van de studies over het auteurschap van *Elckerlijc* biedt Vos 1967, 31; zie ook Van Elslander 1985, xxiv-xxx (*passim*). – Drewes 1968, 80, beoordeelt de redeneringen van J. van Mierlo ter zake nogal streng: deze gedraagt zich als een directeur van de 'Vereniging voor onderzoek naar het onbekende geestelijke vaderschap', die dacht steeds op zoek te moeten gaan naar een vader voor literaire wezen en hierdoor het wetenschappelijk onderzoek zeer grote schade heeft berokkend. Ook neemt hij Vos op de korrel die beweerde dat de in *Elckerlijc* verwoorde theologische begrippen even goed door een leek kunnen zijn geformuleerd en dus niet noodzakelijk door een groot theoloog zijn verwoord. Overigens hechtte Drewes niet zo veel belang aan het vaderschap van *Elckerlijc*.

¹⁷² Het is niet de bedoeling hier een overzicht te bieden van hun argumentaties. Hopelijk lukt het me nog mettertijd hun zeer uitvoerige en uiteenlopende bewijsgronden in een tabellarisch overzicht voor te stellen om ze met elkaar te vergelijken. – Onder hen heb ik aan de nuttige opvattingen van Th. Ausems op meerdere plaatsen in mijn betoog gerefereerd, omdat hij vooral het auteursprobleem vanuit een totaalaanpak op bibliografisch, historisch en stilistisch vlak heeft benaderd. Anderen bouwden eerder een filologisch spinsel op doorspekt met theologische, religi-

Elckerlijc en de Sint-Truidense benedictijnen

In dit verband vestig ik de aandacht op een bijdrage van de Limburgse medioneerlandicus F. van Vinckenroye (†2005) waar hij zich in het debat over het auteurschap van *Elckerlijc* heeft gemengd.¹⁷³ Zijn bevindingen, die misschien in de vergetelheid zijn geraakt, zijn mijns inziens belangrijk, omdat zij zich in eenzelfde handschrift binnen een Dorlandus-context situeren.

In een 16e-eeuws manuscript afkomstig van de voormalige benedictijnenabdij te Sint-Truiden (thans hs. Hasselt, Rijksarchief, *Fonds Abdij Sint-Truiden*, 35¹⁷⁴) bevindt zich op fol. 6 r^o-6 v^o een 60 verzen tellend *Refreyne* in verband met het thema van de dood, tussen 1560-1570 gedicht door iemand met een priesterlijk inzicht en oordeel ter zake, in dit geval hoogstwaarschijnlijk door Petrus Crullus (†1598), monnik van voormelde

euze en filosofische beredeneringen van *Elckerlijc*'s inhoud die ons weinig dichter brachten bij een oplossing van het auteursvraagstuk. Dit wijst alleen maar op het traditionele karakter van de schriftelijke overdracht in allerlei formuleringen vanuit het verleden. – Een samenvatting van Ausems' argumenten ten voordele van Dorlandus' auteurschap biedt Ausems 1965 in zijn repliek op Vos 1965. Ik wil hier nog wijzen op belangrijke punten van overeenkomst die Ausems 1964, 51-53 & 1965, 425-426, heeft aangetoond tussen de *Elckerlijc*-verzen en Dorlandus' *Viola animae*, trouwens ook een werk dat de Zelemse kartuizer niet expliciet heeft ondertekend (Moereels 1957, 1650-1651). Hij heeft hiervoor gebruik gemaakt van de tekst uitgegeven door Dorlandus' Kielse medebroeder Willem van Branteghem (†1553) en gedrukt bij Maarten de Keyser te Antwerpen in 1533. Over de *Viola animae*, zijn tekstbezorger, deze (vierde) editie, zie resp. Moereels 1957, 1648-1649, 1651; Hendrickx 1984, 117 (notitie van J. De Grauwe, met correctie van het daar vermelde foutieve overlijdensjaar 1537: zie De Grauwe en Timmermans 1999, dl. 2, 13, nr. GaM062), 239 (notitie van E. Cockx-Indestege).

¹⁷³ Van Vinckenroye 1957. – Hij heeft later in een tweede artikel (Van Vinckenroye 1966) nog getracht een verklaring te geven voor een Petrus Diest die hij op het spoor was gekomen. Petrus Diest, wiens naam in het Lajjn vormelijk overeenstemt met Petrus Diesthemius in de titel van Ischyrius' *Homulus*, was in 1474 decaan van de *Artes*-faculteit aan de universiteit van Trier. Al is niets geweten over zijn werkkring of over enige literaire activiteit, moet Petrus Diest uit hoofde van zijn functie alleszins belangstelling voor literatuur hebben gehad. Bovendien zou er een belangrijke inwijking van Zuid-Nederlanders hebben plaatsgevonden in deze en voorafgaande periodes. Dat zou het geval geweest zijn met Peter Diest, ongeacht de vraag of hij met die naam als herkomstig uit Diest of van een andere plaats in Brabant te Trier is aangekomen. Dan zou hij vóór zijn vertrek naar Trier als een 'gelegenheidsfactor' ten behoeve van een Brabantse redrijkerskamer *Elckerlijc* hebben kunnen schrijven. – Ook Scholtens 1952a, 287, is op zoek gegaan naar enkele 'Petruzen' die als tijdgenoten van Dorlandus herkomstig waren van Diest. In de Leuvense studentenlijsten heeft hij er vier gevonden: Petrus de Stryrode (rechtsfaculteit, 1456), Petrus van der Nedermalen (*artes*-faculteit, 1472), Pieter Aletten (*artes*-faculteit, 1478), Pieter van der Hoeven (medische faculteit, 1479). Zelfs in de kartuis van Zelem overleed in 1500 een donaat Petrus Diest (De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 1, 362, nr. DiD051). – Omdat over de levensloop van alle voormelde personen weinig of niets is geweten, kan men ze buiten beschouwing laten.

¹⁷⁴ Zie ook *supra*, n. 103.

abdij.¹⁷⁵ Van Vinckenroye heeft door de ontleding van enkele opvallende vergelijkingspunten aangetoond dat de dichter van het refrein ontegensprekelijk vertrouwd was met dit *Elckerlijc*-thema¹⁷⁶ en zijn dichtwerk onder de directe invloed van het zinnespel – weliswaar niet in een slaafse navolging, maar persoonlijk herdacht – heeft geschreven. Datzelfde manuscript bevat daarenboven de Latijnse brief van de Zelemse kartuizer Albertus Herlemannus aan de Sint-Truidense benedictijn Trudo van Gembloers in verband met het editieplan van Dorlandus' werken in 1572 (fol. 347 r^o-v^o)¹⁷⁷, alsook een Dorlandus-verwijzing op fol. 308 r^o ... *in libro actuum iohannis evangeliste et apostoli*¹⁷⁸. Hiermee is Dorlandus' *Epistola prohemialis ... ad Iohannem Delfum primum priorem domus ... in Lovanio ordinis Carthusiensis in actus mirificos beatissimi Iohannis apostoli et ewangeliste* bedoeld.¹⁷⁹ Voeg hieraan toe dat de Sint-Truidense abt, op dat ogenblik Christophorus de la Blocquerie (1558-†1586), een leerling van Christianus Ischyrius – de Latijnse vertaler-bewerker van *Elckerlijc* – is geweest en langs deze weg wellicht de belangstelling voor Dorlandus van zijn leermeester heeft geërfd¹⁸⁰, dan wordt het plaatje alsmar duidelijker dat we hier te maken hebben met een intellectueel driemanschap van Dorlandus-bewonderaars, die ongetwijfeld hun appreciatie voor de Zelemse kartuizer zullen hebben overgedragen op de andere leden van hun kloostergemeenschap. Geografisch liep er blijkbaar een Dorlandus-lijn van Zelem over Sint-Truiden naar Maastricht en ook evident naar Keulen, waar het kartuizerklooster werken van Dorlandus bezat.¹⁸¹

¹⁷⁵ Kroniekschrijver van de abdij: zie Pieyns-Rigo 1976, 14, 57; *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 37-39.

¹⁷⁶ Het *Refreyn* kadert in een reeks geschiedzangen over woelige tijden waarin de stad Sint-Truiden verkeerde in de 15e en 16e eeuw, alhoewel het daarop geen allusie maakt (vergelijk *Cat. tent. Sint-Truiden* 1986, 120); vandaar het bezongen thema van de dood losstaand van een bepaalde realiteit.

¹⁷⁷ *Supra*, 315-316.

¹⁷⁸ Van der Eycken 2005, 300, vermeldt dit niet in zijn inhoudelijk overzicht van het handschrift.

¹⁷⁹ In deze brief verklaart Dorlandus dat hij 'een' Latijnse vertaling (uit het Hebreeuws van Proculus) van langdradigheden en onzinnigheden heeft bevrijd, met verwijzing naar zijn eigen *Tractatus de laudibus Sancti Iohannis evangelistae ex libro Proculi, qui fuit unus ex septem dyaconibus*. De brief wordt bewaard in hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15003-48, fol. 390 r^o-402 v^o (*Cat. cod. Brussel* 1902, 230-231, nr. 1223) en Douai, Bibliothèque municipale, 845 (*Cat. cod. Douai* 1878, 590-591). De handschriftensignaturen die Willems 1934, 15, opgeeft, zijn foutief, alsook interpreteert hij Dorlandus' *Tractatus* verkeerd als zijn *Epistola*. – Proculus, diaken van Pozzuoli, was één van de martelaarsgezellen (†305) van de heilige Januarius van Napels, bisschop van Beneventum (Guérin 1885, t. 11, 241-245). Over Jan van Delft (†1530): Delvaux 1972, 1468-1473; De Grauwe & Timmermans 1999, dl. 2, 345 (nr. LoM080).

¹⁸⁰ Simenon 1910, 2: *qui isthic Christiano Ischiro preceptore exercitatissimo usi*. Zie ook Pieyns-Rigo 1976, 56-57.

¹⁸¹ *Supra*, n. 108.

Dorlandus stierf op de feestdag van een toneelheilige

Petrus Dorlandus overleed in 1507. Daarover zijn de momentane *cartae*, de officiële berichtgevingen van het generale kapittel in de Grande Charreuse, het eens¹⁸². Maar de dag van zijn overlijden wordt er niet vermeld. Die vernemen we uit andere kartuizerbronnen als recentere levensberichten en latere kroniekmeldingen.¹⁸³ Dorlandus overleed op 25 augustus, wel heel toevallig de feestdag van de heilige martelaar Genesisus (†ca. 300), die in het heidense Rome toneelspeler van beroep was. In het theater speelde hij in aanwezigheid van keizer Diocletianus (†316) de mysteries van de christelijke religie en liet zich tijdens de opvoering dopen. Als gevolg van dit handelen onderging Genesisus de marteldood.¹⁸⁴

Stierf Dorlandus werkelijk op die dag in augustus of omstreeks dat tijdstip in dezelfde maand? Zou het niet kunnen dat zijn biograaf Andreas Andriesz van Amsterdam, die als eerste in een literaire context over Dorlandus' dood heeft bericht, die bepaalde dag als zijn sterfdag in scène heeft gezet om stilzwijgend het verband van Dorlandus met het toneel te onderlijnen? Aansluitend bij het overlijdensbericht op het einde van zijn lijst met de geschriften van Dorlandus verwoordt Andriesz diens grote vereering voor de heilige Genesisus: 'Zo veel mogelijk als hij kon heeft hij zijn woorden met uitingen van lof geprezen', want als Genesisus voor zijn beulen stond zei hij: 'Er is geen andere God dan Christus en al zou ik duizendmaal worden gedood, jij zal Hem niet uit mijn mond of uit mijn hart kunnen bannen'.¹⁸⁵

Dorlandus *alias* Petrus Diesthemius

Uit dit ganse betoog is bij mij het idee gegroeid dat Petrus Dorlandus *Elckerlijc* niet 'fysisch' heeft geschreven, maar wel dat hij er iets mee te maken heeft gehad in geestelijke zin. Eerst moeten nog twee problemen

¹⁸² *Supra*, n. 11.

¹⁸³ *Supra*, n. 34. Zie ook Le Vasseur 1890-1893, t. 3, 137-138.

¹⁸⁴ Guérin 1885, t. 10, 189.

¹⁸⁵ *De enormi proprietatis monachorum vicio dialogus cultissimus*, Leuven, Dirk Martens, 1513, fol. 21 v° [D⁵ v°], aldus: ... altera [die] ... quae est Genesisii ma[r]t[y]ris solemnitas cuius vocem maxime ut poterat saepenumero extulit laudum praeconiis qua aiebat. Non est deus preter Christum pro quo si milies occidar ipsum mihi de corde, ipsum mihi de ore auferre non poteritis. – In de *Vita venerabilis domini ac patris Petri Dorlandi* ..., ed. Scholtens 1952a, 300, worden de woorden van Genesisus enigszins anders geformuleerd: *Vivit dominus deus amor meus hiesus christus, nec est rex preter ipsum, mihi de corde ipsum, mihi de ore auferre non poteritis*. – Aan beide formuleringen ligt de versie in het *Martyrologium Romanum* ten grondslag: *Non est Rex praeter Christum, pro quo si milies occidar, ipsum mihi de ore, ipsum me de corde auferre non poteritis*, editie Antwerpen, Officina Plantiniana, 1586, 260.

worden opgelost, wil deze intellectuele toeschrijving volwaardig kunnen zijn.

Ik heb nog geen antwoord kunnen vinden op de vraag waarom Christiaan Snellaert geen intact handschrift heeft kunnen uitgeven. Ik ben er niet zo van overtuigd dat het manuscript waarover hij beschikte, kadert in een tekstoverlevering die teruggaat tot zelfs in de vroege 15e eeuw en op een bepaald ogenblik onderweg op een fout parcours is terechtgekomen, waarvan Snellaerts druk (tot dusver) het eerste exemplaar is. Ik ben eerder de mening toegedaan dat het schrijven van *Elckerlijc* op een vrij snelle wijze is gebeurd – vandaar de onvolmaaktheden in de druk –, omdat dit moraliteitsspel tijdig moest verschijnen (1494-1495), alvorens het ten tonele kon worden gebracht in de zomer van 1496 (in een haagspel) op het Antwerpse landjuweel.

Deze gedachtegang leidt mij tot de volgende stelling. Zou het niet kunnen zijn dat *Elckerlijc* een bewerkte vertaling is die werd geconcipieerd uit Dorlandus' *Speculum vitae humanae: Elckerlijc* is een spiegel van de *vita fugax hominis*?¹⁸⁶ Wie maakte die Nederlandse vertaling dan? Het is best mogelijk dat een *factor* van de Diestse Leliekamer¹⁸⁷ deze vertaalactiviteit op zich heeft genomen, hierbij geholpen – waarom niet – door Dorlandus als 'gelegenheidsfactor'.¹⁸⁸ Hij had de dichterlijke en dramatische kwaliteiten. Al zal Dorlandus als contemplatief kartuizer zich niet gemakkelijk met de burgerlijke rederijkerij hebben ingelaten¹⁸⁹, is het niet ondenkbaar dat hij die taak, in dit particuliere geval, bij uitbreiding wel op zich heeft genomen.¹⁹⁰ Alleen als het *Speculum* mocht worden teruggevonden, zou er, na vergelijking met *Elckerlijc*, volledige klaarheid kunnen komen.¹⁹¹

¹⁸⁶ Roersch 1903, XLIII: *Homulus haec inscribitur comædia, quod in ea hominis Christiani vita, & cuiuslibet voluptatis carnalis fugacitas graphice depingitur* (titelblad) en 2: *Nunc Homulus passim bene scribitur: en quod in ipsa | Pingitur ad vivum vita fugax hominis* (naar het *Ogdoastichon* van de Latijnse dichter Eusebius Candidus, fl. 1532: zie De Schepper & Heesakkers 1988, 106, 336).

¹⁸⁷ De *factor* van een rederijkerskamer houdt zich bezig met het schrijven van de stukken voor de verschillende gelegenheden van de rederijkersactiviteiten en is verantwoordelijk voor de toneelspelen (Van Bork et al. 2002 [web] s.v. factor of facteur).

¹⁸⁸ Willems 1934, 20-21, oppert even deze mogelijkheid.

¹⁸⁹ Wilmink & Ramakers 1998, 28.

¹⁹⁰ Hij zou niet de enige Zelemse kartuizer zijn geweest die het kloosterslot heeft doorbroken om een buitenactiviteit te vervullen. Zie het voorbeeld van Albertus Herlemannus, *supra*, n. 101.

¹⁹¹ Willems 1934, 18, heeft niet de hand kunnen leggen op een handschrift van het *Speculum* om het verband met *Elckerlijc* te onderzoeken. Ausems 1964, 51 (n. 55) vermoedt dat het gezochte *Speculum*-manuscript het eind-16e-eeuwse *Elckerlijc*-handschrift (*supra*, n. 161) is, dat Willems 1934, 120-158, uitgaf, omdat hij de mening is toegedaan dat 16e- en 17e-eeuwse bibliografen de onaangename gewoonte hadden de titels van Nederlandse werken in het Latijn weer te geven. Dit is wat kort door de bocht gedacht.

Met de publicatie van *Homulus* onder de naam van Petrus Diesthemius in plaats van onder deze van Petrus Dorlandus beoogde Ischyrius waarschijnlijk commerciële doeleinden. De naam 'Diestenaar' had op dat ogenblik in de toneelwereld een hoge marktwaarde door de overwinning van de Diestse rederijderskamers op de landjuwelen in 1518 en 1535.¹⁹² Eén jaar na hun laatste overwinning verscheen *Homulus*. Wellicht verkoos Ischyrius, in het literaire en culturele belang van het zinnespel, een Latijnse humanistennaam boven de naam van een kloosterling als auteur onder de titel te plaatsen. Men zou hierachter wel de bekende schrijver uit de streek (*indigena*) herkennen.¹⁹³ Ischyrius kon echter niet bevroeden dat hij hierdoor voor eeuwen de geschiedenis van de Nederlandse toneel-literatuur op een dwaalspoor zou zetten. Inderdaad zijn Petrus Dorlandus en Petrus Diesthemius voorlopig nog gedwongen om in elkanders schaduw te leven, al komt het me voor dat hun beide schaduwbeelden, rekening houdend met de besproken historische omgevingsfactoren, geleidelijk aan in elkaar vloeien tot één en dezelfde identiteit.

¹⁹² *Supra*, 324. Zie ook Ausems 1964, 38-40.

¹⁹³ Willem van Branteghem noemt hem in zijn uitgave van de *Viola animae: Petrus Dorlandus Cartusiae Diestensis monachus indigena* (Ausems 1964, 46). Zie ook *supra*, n. 172.